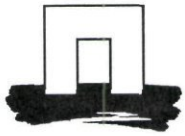

Quick scan kritische succesfactoren voor de inpassing van biodiversiteit op agrarische bedrijven

F.A.N van Alebeek, M.J. Hoorweg, J. Spruijt-Verkerke, (PPO-AGV),
M.A.W. Kommers (PO-ASG) & S.R.M. Janssens (LEI)

Quick scan kritische succesfactoren voor de inpassing van biodiversiteit op agrarische bedrijven

F.A.N van Alebeek, M.J. Hoorweg, J. Spruijt-Verkerke, (PPO-AGV),
M.A.W. Kommers (PO-ASG) & S.R.M. Janssens (LEI)

© 2004 Lelystad, Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Praktijkonderzoek Plant & Omgeving.

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V. is niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij gebruik van gegevens uit deze uitgave.

PPO Publicatienr. 332 ; €14,-

ANIMAL SCIENCES GROUP
WAGENINGEN UR

LEI
WAGENINGEN UR

In Opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Projectnummer: PPO 530128

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V.
Akkerbouw, Groene Ruimte en Vollegrondsgroenten
Adres : Edelhertweg 1, Lelystad
: Postbus 430, 8200 AK Lelystad
Tel. : 0320 - 29 11 11
Fax : 0320 - 23 04 79
E-mail : infoagv.ppo@wur.nl
Internet : www.ppo.wur.nl

Inhoudsopgave

pagina

DANKWOORD	5
1 AANLEIDING EN ACHTERGRONDEN.....	7
2 VRAAGSTELLING EN WERKWIJZE	9
2.1 Vraagstelling	9
2.2 Werkwijze.....	9
2.2.1 Interviews.....	9
2.2.2 Verwerking van de interviews	9
2.2.3 Snelle scan literatuur.....	10
2.2.4 Prioritering van factoren	10
3 KRITISCHE SUCCESFACTOREN.....	11
3.1 Prioriteiten uit de interviews.....	11
3.2 Toelichting bij de beschreven factoren.....	11
3.3 Twaalf thema's van kritische succesfactoren.....	12
3.3.1 Rentabiliteit (kosten en opbrengsten).....	12
3.3.2 Niet-geldelijke opbrengsten.....	13
3.3.3 Zichtbaarheid van effecten.....	13
3.3.4 (Gebrek aan) kennis	14
3.3.5 Plezier	14
3.3.6 Vertrouwen in functionaliteit.....	15
3.3.7 Samenwerking.....	15
3.3.8 Angst voor technische problemen	16
3.3.9 Helderheid van regelgeving.....	16
3.3.10 Inpasbaarheid in de bedrijfsvoering.....	17
3.3.11 Angst voor sociale afkeuring	17
3.3.12 Angst voor planologische schaduwwerking	18
4 OPLOSSINGEN EN VOORSTEL VOOR PRIORITEITEN EN INSTRUMENTEN.....	19
4.1 Prioriteiten volgens het projectteam	19
4.2 Oplossingsrichtingen per thema.....	19
4.2.1 Rentabiliteit (kosten en opbrengsten).....	19
4.2.2 Niet-geldelijke opbrengsten.....	20
4.2.3 Zichtbaarheid van effecten.....	21
4.2.4 (Gebrek aan) kennis	21
4.2.5 Plezier	21
4.2.6 Vertrouwen in functionaliteit.....	22
4.2.7 Samenwerking.....	22
4.2.8 Angst voor technische problemen	22
4.2.9 Helderheid van regelgeving.....	22
4.2.10 Inpasbaarheid in de bedrijfsvoering.....	22
4.2.11 Angst voor sociale afkeuring	22
4.2.12 Angst voor planologische schaduwwerking	23
4.3 Eisen aan instrumentarium.....	23
4.4 Mogelijk te ontwikkelen instrumenten binnen dit project	24
4.5 Andere, mogelijk instrumenten buiten het kader van dit project.....	25
5 CONCLUSIES	27

BIJLAGE 1: GEÏNTERVIEWDE DESKUNDIGEN.....	29
BIJLAGE 2: VRAGENLIJST VOOR DE INTERVIEWS	31
BIJLAGE 3: BELANGRIJKSTE THEMA'S UIT DE INTERVIEWS.....	33
BIJLAGE 4: EISEN AAN INSTRUMENTEN UIT DE INTERVIEWS	37
BIJLAGE 5: REACTIE VAN DE OPDRACHTGEVER (LNV) OP DEZE QUICK SCAN	39

Dankwoord

Het voor u liggende rapport is het resultaat van de 1^e fase van het project “Biodiversiteit in de Praktijk”. Dit project wordt in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit LNV uitgevoerd door het Praktijkonderzoek Plant en Omgeving Sector Akkerbouw, Groene Ruimte en Vollegrondsgroenten (PPO-AGV, Lelystad), het Praktijkonderzoek van de Animal Sciences Group (ASG Lelystad) van Wageningen UR en het Landbouweconomisch Instituut (LEI), eveneens onderdeel van Wageningen UR.

We willen nadrukkelijk de volgende deskundigen bedanken, die bereid waren om hun ervaringen en visie in te brengen en met ons te delen:

Adriaan Guldemond (Centrum voor Landbouw & Milieu), René Klein (Natuurlijk Platteland), Willem van Boschinga (SBNL Organisatie voor particulier en agrarisch natuurbeheer), Maurice Kruk (Landschapsbeheer Zuid-Holland), Teddy Bezuiden (Drents Landschap), Frans Smeding en Pieter Jans Jansonius (Louis Bolk Instituut), Gerjan Brouwer (DLV advies Biologische Landbouw), Gert Jan Elbers (DLV Groene Ruimte), Henk Scheele (LTO Nederland), Johan Dam (Agrarische Natuurvereniging Stichting ‘De Rietgors’), Harm Westers (Agrarisch natuurvereniging ‘Wierden & Dijken’), Dick Melman (Alterra Wageningen UR) Derk-Jan Stobbelaar (Leerstoelgroep Rurale Sociologie Wageningen UR), Annemiek van Beek (PPO-AGV) en Bart Heijne (PPO Fruitteelt).

We zijn hen zeer erkentelijk dat zij bereidwillig en op zeer korte termijn de aan hen voorgelegde vragenlijst hebben willen beantwoorden. Deze quick scan heeft uitvoerig gebruik gemaakt van de door deze ervaringsdeskundigen aangedragen belemmeringen, stimulansen en prioriteiten.

We danken tevens Cees van der Wel en Manon van der Lans (beiden PPO-AGV) voor hun snelle hulp bij de interviews.

1 Aanleiding en achtergronden

In de afgelopen jaren zijn een reeks van projecten uitgevoerd rondom het thema Biodiversiteit in de Landbouw. De landbouw is de belangrijkste grondgebruiker in het landelijke gebied, en kan een belangrijke bijdrage leveren aan het behoud en herstel van biodiversiteit in Nederland. Biodiversiteit in de landbouw speelt op 3 niveaus:

- **Genetisch:** het behoud en herstel van voldoende variatie in de genetische samenstelling van gewassen en landbouwhuisdieren (soorten, rassen en variëteiten).
- **Functioneel:** behoud en herstel van natuur op en rond het bedrijf, gericht op het vervullen van bepaalde ecosysteemfuncties. Een belangrijke functie is de natuurlijke beheersing van (potentiële) insectenplagen door het stimuleren van de natuurlijke vijanden (roofinsecten en parasitoïden) van die plagen. Een andere belangrijke functie is bijvoorbeeld de bestuiving van groente- en fruitgewassen door bijen en andere inheemse bestuivers.
- **Begeleidende biodiversiteit:** als groot-grondgebruiker is de landbouw de belangrijkste beheerder van enorme ecologische netwerken zoals sloten en slootoevers, greppels, houtwallen en hagen, akkerranden, hoogstamboomgaarden, botanisch grasland, dijkgraslanden, weidevogelbeheer, enzovoort. Door geschikt beheer van natuurelementen op het bedrijf kan de landbouw een enorme bijdrage leveren aan het behoud en herstel van soortenrijke natuur in het landelijke gebied.

Enkele projecten hebben geleid tot praktische overzichten en voorbeelden van maatregelen die agrariërs kunnen nemen om biodiversiteit in hun bedrijfsvoering te integreren. Voorbeelden zijn het werkboek "Ondernemen met Biodiversiteit"¹ en de werkkalender "Ondernemers met Biodiversiteit" uitgegeven door het Centrum voor Landbouw en Milieu (CLM).

Toch blijft de groep ondernemers die daadwerkelijk met biodiversiteit op hun bedrijf aan de slag gaat nog betrekkelijk klein van omvang en vooral beperkt tot de bedrijven die al langere tijd doen aan verschillende vormen van agrarisch natuurbeheer.

Doel van het project *Biodiversiteit in de praktijk* is om agrarische ondernemers een aantal praktische instrumenten aan te reiken waarmee het voor hen gemakkelijker wordt om daadwerkelijk iets te verbeteren aan de biodiversiteit op hun bedrijf. Daarbij wordt bijvoorbeeld gedacht aan instrumenten waarmee ondernemers een beter inzicht krijgen in de werkelijke "kosten" en "baten" van zulke aanpassingen, zowel in bedrijfseconomische zin als in bredere zin en de meer kwalitatieve voordelen of mogelijke risico's voor de ondernemer. Een betere doorstroming en toegankelijkheid van kennis wordt eveneens als een belangrijk aspect beschouwd.

De voor u liggende quick scan heeft tot doel om keuzes te kunnen maken, welke instrumenten op dit moment voor agrariërs het meest gewenst zijn en welke de beste bijdrage kunnen leveren om ondernemers ook daadwerkelijk tot maatregelen op hun bedrijf te laten komen. Door middel van interviews met deskundigen zijn kritische succesfactoren voor het ondernemen met biodiversiteit op een rij gezet. Daarbij is een prioriteit volgorde aangegeven van de deskundigen zelf, en is aangegeven welke mogelijke oplossingsrichtingen op de korte termijn het meeste kunnen bijdragen aan een verbetering van biodiversiteit op nationaal niveau.

Op basis van deze quick scan kan de opdrachtgever een gemotiveerde keuze maken voor het soort instrumenten dat in het vervolg van het project *Biodiversiteit in de praktijk* zal worden uitgewerkt. Deze set van instrumenten wordt in samenspraak met ondernemers ontwikkeld en geeft hen inzicht in de relevante vragen en factoren betreffende de integratie van biodiversiteit in het bedrijf. Tegelijkertijd maken de instrumenten relevante bestaande kennis praktisch toegankelijk. In een praktijktoets zullen een aantal ondernemers de instrumenten op hun bedrijf toepassen en toetsen en de ervaringen met elkaar en de kennisinstellingen uitwisselen.

¹ M. Boer, H. Kloen & J.A. Guldmond, 2003. Ondernemen met Biodiversiteit. Werkboek voor ondernemers in de landbouw. Centrum voor Landbouw en Milieu (CLM Onderzoek en advies BV), Utrecht, rapport nr. 556-2003. Zie ook: www.clm.nl.

2 Vraagstelling en werkwijze

2.1 Vraagstelling

Ondernemers kunnen verschillende motieven hebben om wel of niet aan biodiversiteit te werken op hun bedrijf. Ook ervaren zij stimulansen en belemmeringen op een verschillende manier en geven zij hier een verschillend gewicht aan. De vraagstelling van deze studie is daarom: **wat zijn de belangrijkste stimulansen en belemmeringen die maken dat ondernemers wel of niet actief de biodiversiteit op hun bedrijf willen verbeteren?**

De quick scan heeft als doel deze kritische succesfactoren in beeld te brengen en daarbij een prioritering aan te geven. Bij kritische succesfactoren kan men denken aan risico's (plagen, schaduwwerking), kosten, meerwaarde voor bedrijf, waardering uit de omgeving, stimulerende en remmende actoren etc. De prioritering houdt enerzijds in een overzicht van factoren die door het werkveld als meest belangrijk zijn genoemd, en anderzijds een selectie van kritische succesfactoren, die op korte termijn het meeste kunnen bijdragen aan een verbetering van biodiversiteit op regionaal en nationaal niveau.

2.2 Werkwijze

2.2.1 Interviews

In de quick scan is gebruik gemaakt van de ervaring van een beperkt aantal deskundigen die zich bezig houden met onderzoek naar en de implementatie van biodiversiteitmaatregelen. In totaal zijn 16 personen telefonisch geïnterviewd. Kenmerkend is dat zij allen in hun werk en in projecten rechtstreeks ervaring hebben met groepen agrarische ondernemers die (willen) werken aan de inpassing van meer biodiversiteit op hun bedrijf. Daarmee verwoorden de door ons geïnterviewde deskundigen de ervaringen, stimulansen en belemmeringen van een grote groep ondernemers uit de praktijk. Deskundigen zijn zodanig gekozen dat zij een reeks van verschillende regio's van het land, verschillende landbouwsectoren en verschillende werkvelden (onderzoek, bedrijfsadvies, natuur- & landschapsbeheer, belangenbehartiging) vertegenwoordigen. In die zin hebben we er vertrouwen in dat de antwoorden een representatief beeld geven voor grote groepen ondernemers die in diverse projecten bezig zijn geweest met vragen rondom biodiversiteit op hun bedrijf. Echter, in deze projecten participeren overwegend ondernemers die reeds enige interesse en motivatie voor dit thema hebben opgedaan (die reeds "willert"). Met onze interviews missen we de opvattingen van de groep ondernemers die nadrukkelijk (nog) niet gemotiveerd zijn om zich op het thema biodiversiteit te oriënteren. De tijd voor deze quick scan laat echter niet toe om onder deze (ongeorganiseerde) groep een representatieve enquête te doen.

De lijst van geïnterviewden staat in bijlage 1. De aan hen voorgelegde vragenlijst staat in bijlage 2.

2.2.2 Verwerking van de interviews

Uit de interviews is een lijst samengesteld van alle stimulerende en belemmerende factoren die genoemd werden, plus de door de geïnterviewden aangegeven prioriteiten daarin. Op basis van de antwoorden zijn door het projectteam 12 thema's vastgesteld, waaronder bijna alle genoemde factoren zich laten samenvatten. Alle genoemde factoren zijn vervolgens ook toebedeeld aan één (of soms aan meerdere) van de overkoepelende thema's. Hiervan is een overzicht opgenomen als bijlage 3. In hoofdstuk 3 worden de 12 thema's benoemd en de belangrijkste factoren onder elk thema samengevat.

2.2.3 Snelle scan literatuur

Er is een poging gedaan om literatuur op te sporen waarin gekeken wordt naar de motieven en sleutelfactoren voor het al of niet inpassen van biodiversiteit in de landbouw in Nederland. Rapporten en artikelen zouden met behulp van dezelfde vragenlijst als van de interviews (Bijlage 2) worden gescreend. Bij nader inzien blijken in de literatuur bijzonder weinig concrete en bruikbare gegevens over kritische succesfactoren bij Nederlandse ondernemers te vinden. Veel rapporten en studies hebben een andere opzet en een ander doel, en gaan slechts zijdelings en in abstracte termen in op mogelijke stimulansen en belemmeringen. Het besproken instrumentarium beperkt zich grotendeels tot beleidsinstrumenten. Gezien de zeer geringe bruikbaarheid van de schriftelijke bronnen voor deze quick scan, zijn bijdragen uit de literatuur uiteindelijk niet verwerkt in dit rapport.

2.2.4 Prioritering van factoren

Een eerste volgorde van prioriteiten is afgeleid van de frequentie waarmee factoren genoemd zijn onder de verschillende thema's. Dit is in de visie van experts het belang van stimulansen en belemmeringen zoals ondernemers die zien en ervaren. De frequentie van zaken die genoemd werden, blijkt grotendeels ook parallel te lopen aan de mate waarin de experts zelf ook hun eigen volgorde van prioriteiten konden aangeven. Alleen het thema "zichtbaarheid van resultaten" krijgt een opvallend hogere prioriteit dan op basis van het aantal genoemde argumenten zou worden verwacht. Een andere manier van prioritering is de inschatting van de mate waarin kritische succesfactoren (het opheffen van belemmeringen of het versterken van specifieke stimulansen) op de termijn van 2-4 jaar het meeste kunnen bijdragen aan een verbetering van biodiversiteit op nationaal niveau. Dit impliceert een inschatting van het bereik en de effectiviteit van instrumenten (die gedeeltelijk nog ontwikkeld moeten worden). Deze inschatting heeft het projectteam op basis van de eigen expertise gemaakt, en wordt in dit rapport aan de opdrachtgever voorgelegd voor commentaar.

3 Kritische Succesfactoren

3.1 Prioriteiten uit de interviews

Op basis van het aantal keren dat stimulansen en belemmeringen in de interviews zijn genoemd en onder een specifieke thema geplaatst konden worden, is een prioriteitsvolgorde van thema's vast te stellen. Zie hiervoor Tabel 1.

Tabel 1: Totaal aantal van in de interviews genoemde stimulansen, belemmeringen en prioriteiten per thema (zie ook bijlage 3). In vet enige opvallende uitschieters.

Thema	stimulans	belemmering	prioriteit
Rentabiliteit (kosten en opbrengsten)	13	23	10
Niet-geldelijke opbrengsten	20	7	9
Zichtbaarheid van effecten	3	8	11
(Gebrek aan) kennis	1	19	6
Plezier	12	8	6
Vertrouwen in functionaliteit (plaagbeheersing)	9	7	4
Samenwerking	9	4	5
Angst voor technische problemen	6	8	4
Helderheid van regelgeving	4	11	1
Inpasbaarheid in de bedrijfsvoering	6	5	3
Angst voor sociale afkeuring	7	4	1
Angst voor planologische schaduwwerking	1	5	2

Bij enkele thema's worden overwegend belemmeringen genoemd, zoals bij rentabiliteit, gebrek aan kennis, en helderheid van de regelgeving. Bij de niet-geldelijke opbrengsten worden juist overwegend stimulerende zaken genoemd. Opvallend is dat bij de zichtbaarheid van effecten weinig stimulansen en belemmeringen worden genoemd, maar dat dit thema toch een hoge prioriteit krijgt (zie §3.3.3 voor mogelijke oorzaken). Om die reden is dit thema hoger op de rangordelijst geplaatst dan enkel op basis van de frequenties stimulansen en belemmeringen.

3.2 Toelichting bij de beschreven factoren

Alle in de interviews genoemde belemmeringen en stimulansen zijn samengevat en gecategoriseerd aan de hand van 12 thema's. In de volgende paragraaf worden deze thema's kort besproken volgens een zelfde format. Allereerst worden de belangrijkste stimulansen en belemmeringen per thema benoemd. Vervolgens wordt aangegeven op welke niveaus dit thema vooral speelt. Hier doelen we op de actoren die primair in actie dienen te komen om een specifieke belemmering weg te nemen, c.q. om een specifieke stimulans te realiseren. We onderscheiden 4 belangrijke actoren:

- agrarische ondernemers
- belanghebbenden rondom het bedrijf die zich actief bemoeien met de inrichting en bedrijfsvoering (b.v. bedrijfsadviseurs, agrarische natuur- en landschapsverenigingen, milieucoöperaties, waterschappen, stichtingen voor landschapsbeheer, onderzoekers, enz.)
- beleidsmakers (regionaal en nationaal, misschien ook Europees)
- de sociale en maatschappelijke omgeving van ondernemers, "de samenleving" die visies en ideeën heeft over wat agrariërs zouden kunnen/moeten doen en laten rondom het thema biodiversiteit maar daarover niet rechtstreeks in gesprek is met de ondernemer (denk b.v. aan standorganisaties, burens en burgers, consumentenorganisaties, gemeenten, natuur- en milieuorganisaties, enz.)

Waar mogelijk hebben we ook geprobeerd aan te geven op welk niveau van handelen een stimulerende of belemmerende factor vooral speelt. We onderscheiden 5 “fasen” in het realiseren van een activiteit: *kennen, kunnen, willen, durven en mogen*. Het onderscheid in niveaus van actoren en handelen maakt het mogelijk om specifieke oplossingsrichtingen te formuleren, en maakt het mogelijk om potentiële instrumenten aan te wijzen die geschikt zijn voor de specifieke groep en aansluit op hun proces van besluitvorming en handelen. De niveaus hebben we in deze quick scan niet expliciet uitgediept, maar zijn wel degelijk mede bepalend voor het soort instrumenten dat wordt voorgesteld om belangrijke belemmeringen weg te nemen.

De antwoorden op de vragen naar stimulansen, belemmeringen en prioriteiten in de enquête zijn door het projectteam geclusterd in 12 thema's, die in de volgende paragraaf worden beschreven. Hoewel deze thema's afzonderlijk worden besproken, bestaat er wel degelijk samenhang en soms overlap tussen thema's. Rentabiliteit en niet-geldelijke opbrengsten hangen uiteraard samen, en blijken voor deelnemers soms als communicerende vaten te werken (een 'tekort' aan de ene kant wordt opgeheven door de andere kant). In het PPO project Natuur breed blijken ondernemers na 3 jaar ervaring met akkerranden die randen ook te willen handhaven wanneer de financiële vergoeding voor opgegeven productieoppervlakte en het maai-beheer wordt beëindigd. Rentabiliteit wordt hier vervangen door gebleken andere, niet-financiële voordelen (veiliger paden langs sloten, veronderstelde bijdrage aan plaagbeheersing, plezier in de bloemen, vogels en vlinders in die randen, verbeterd imago bij de omgeving).

Eén van de aspecten van vertrouwen in functionaliteit is de (on)zichtbaarheid van de effecten van biodiversiteitmaatregelen. Angst voor technische problemen (zoals onkruiddruk of extra plagen) heeft veel te maken met de mate waarin maatregelen daadwerkelijk inpasbaar zijn op het bedrijf. Angst voor planologische schaduwwerking heeft alles te maken met de helderheid van regelgeving en gevolgen van biodiversiteitmaatregelen op de lange termijn. En misschien wel het belangrijkste: angst, vertrouwen, helderheid en zichtbaarheid worden allen in hoge mate beïnvloed door de beschikbaarheid van kennis over de zaken waarom het gaat. In die zin is het thema 'gebrek aan kennis' één van de meest basale factoren die uit de interviews naar voren komt.

3.3 Twaalf thema's van kritische succesfactoren

3.3.1 Rentabiliteit (kosten en opbrengsten)

Stimulansen en belemmeringen

Verreweg de meest genoemde *belemmering* in de enquête is dat inspanningen voor meer biodiversiteit de ondernemers meer kosten dan opleveren. Als belangrijke kostenpost bij inspanningen voor biodiversiteit worden de extra arbeidskosten genoemd. Verder kan er een lagere bruto geldopbrengst zijn door een kleiner productieoppervlak en kwaliteitsvermindering. Hier staan geen of slechts geringe meeropbrengsten tegenover.

Prioriteit

Financiële vergoedingen of prikkels is de op één na meest genoemde prioriteit. Opvallend daarbij is het regelmatig gebruikte bijvoeglijke naamwoord “duurzame” vergoedingen. Men wenst minimaal een vergoeding voor gemaakte kosten en zo mogelijk een bonus bij behaald resultaat. Kortom: een 'echte beloning'.

Niveaus

Deze factor speelt sterk op het niveau van de individuele ondernemer. Daar worden rechtstreeks de kosten en baten tegen elkaar afgewogen en maar al te vaak wordt de balans als negatief beoordeeld. De belemmering wordt dan geformuleerd als *niet-kunnen*. Niet uitgesloten mag worden dat een deel van de ondernemers dit argument hanteert om een *niet-willen* te maskeren. In de opmerkingen klinkt een gebrek aan vertrouwen door rond de duurzaamheid van afspraken en regelingen (vergoedingen). Daar is vanuit de

praktijk van de afgelopen jaren ook reden toe. Hier speelt het aspect *durven* dus ook mee. Als het gaat om de stimulansen en prioriteit, dan wordt nadrukkelijk naar het beleid gekeken. Hier spelen aspecten van *kunnen* (zijn de financiële middelen om minimaal quitte te spelen beschikbaar) en *durven en mogen* (zijn duurzame vergoedingen binnen EU regels mogelijk) een rol. Als het gaat om betrouwbaarheid en meerjarige afspraken en regels, is voor het beleid *willen en durven* aan de orde (ook *kunnen* vanwege Brusselse voorwaarden rondom overheidssteun).

3.3.2 Niet-geldelijke opbrengsten

Stimulansen en belemmeringen

Verreweg de meest genoemde *stimulans* in de enquête is dat inspanningen voor meer biodiversiteit een meerwaarde heeft die niet direct in geld te vertalen is. Het gaat dan onder andere om een beter imago voor het bedrijf en de sector, maatschappelijke waardering en erkenning, het plezier dat men beleeft aan meer natuur op het bedrijf, en ethische opvattingen zoals respect en verwondering voor het leven. Plezier komt verderop (§ 3.3.5) ook nog eens als apart thema terug. Maatschappelijke waardering komt in negatieve vorm ook ter sprake bij het thema ‘angst voor sociale afkeuring’ (§ 3.3.11).

Prioriteit

Bij de prioriteiten wordt duidelijk dat het belangrijk is om aan te sluiten bij de beleving en motieven van ondernemers als we hun niet-geldelijke opbrengsten willen vergroten. Tegelijk is er sprake van tweerichtingsverkeer: ondernemers zouden meer waardering vanuit de samenleving moeten ontvangen, maar ondernemers zouden ook duidelijker moeten laten zien wat zij nu al doen aan natuur- en landschapsbeheer. Het faciliteren van deze dialoog tussen boeren en burgers zou beiden aspecten kunnen verbeteren en versterken.

Niveaus

Een deel van deze factoren speelt op het niveau van de individuele ondernemer en zijn/haar motivatie en beleving (*willen en durven*). Een ander uitgesproken deel, met name imago, draait om de ontmoeting tussen boer en burger, de verantwoording van de ondernemer naar zijn sociale en maatschappelijke omgeving (*durven en mogen*). Blijkbaar voelen veel ondernemers zich daarop aangesproken of willen daarop aanspreekbaar zijn. Het beleid zou een rol *kunnen en willen* spelen om de dialoog tussen ondernemers en de sociale omgeving te versterken.

Belanghebbenden (met name onderzoeksinstituten en bedrijfsadviseurs) zouden, nog meer dan nu gebeurt, inspanningen *kunnen* doen om de bestaande *kennis* over de diverse (indirecte) voordelen van biodiversiteit op het bedrijf zichtbaar en toegankelijk te maken voor agrariërs.

3.3.3 Zichtbaarheid van effecten

Stimulansen en belemmeringen

Deze succesfactor wordt weinig als stimulans of belemmering genoemd.

Prioriteit

Opvallend genoeg krijgt deze factor van de deskundigen wel de hoogste waardering als prioriteit. In feite wordt een hele reeks van eisen geformuleerd: concreet, zichtbaar, resultaat, snel, praktisch, eenvoudig, inpasbaar, enz. Bij veel van de geïnterviewde intermediairen leeft blijkbaar de overtuiging dat we er tot nu toe niet geslaagd zijn om de abstracte, beleidsmatige insteek rond biodiversiteit handen en voeten te geven in de dagelijkse praktijk van de agrarische ondernemer. De deskundigen weten bovendien dat veel maatregelen gericht zijn op het creëren van gunstige voorwaarden waaronder ecologische processen zich op hun eigen (langzame) tempo kunnen voltrekken. Tussen het moment waarop een boer begint met het verschralen van een akkerrand en het moment dat zich daar zichtbaar een bloemrijk grasland heeft ontwikkeld, kunnen enkele tot vele jaren verstrijken. Een langere contractduur dan de huidige vaak 6 jaar, is in dit kader dan ook van belang.

Niveaus

Deze factor speelt op het niveau van *kennen* en *durven* bij de boer, en op het niveau van *kennen* en *kunnen* bij de belanghebbenden (onderzoek en advies) rond het bedrijf en bij het beleid. Blijkbaar speelt bij onderzoek en advies wel het weten, c.q. de overtuiging dat maatregelen ter versterking van biodiversiteit positieve resultaten opleveren, maar is het nog moeilijk om dat ook voor ondernemers overtuigend zichtbaar te maken.

3.3.4 (Gebrek aan) kennis

Stimulansen en belemmeringen

Gebrek aan kennis heeft na rentabiliteit de op één na hoogste score als belemmering. Zoals eerder aangegeven is dit een basisbegrip dat mede van invloed is op hoe mensen mogelijke voordelen en nadelen inschatten, en daarom ook doorwerkt op de andere thema's. Gebrek aan kennis slaat op verschillende zaken. Kennis van soorten en ecologie (planten en dieren, plagen, rovers en onkruiden), kennis van effecten en resultaten van maatregelen, kennis van de voordelen en het nut voor het bedrijf (kosten en opbrengsten), kennis van regelgeving, en de mate waarin kennis concreet, praktische en toepasbaar is gemaakt.

Prioriteit

De prioriteiten geven overduidelijk aan dat de bestaande kennis *beter toegankelijk* gemaakt moet worden; het gaat dus om de vraag hoe we kennis bij de ondernemers krijgen, en over de manier waarop die kennis is vertaald, vorm gegeven en praktisch toepasbaar kan worden aangeboden. Hiermee worden tevens belangrijke eisen geformuleerd voor *alle* mogelijk oplossingsrichtingen waarin kennis een rol speelt.

Niveaus

Op het niveau van de ondernemer gaat het hierbij met name om *kennen* en *kunnen* (is de kennis beschikbaar, en kan hij die in de aangereikte vorm ook gebruiken?). Op het niveau van de belanghebbenden (met name alle advies en onderzoekspartijen) gaat het om *kunnen* en *willen*; de kennis is in principe (grotendeels) aanwezig, maar kan en wil men genoeg energie steken in het toegankelijk en hanteerbaar maken en beschikbaar stellen van die kennis? Het beleid zou die vertaalslag van bestaande kennis *kunnen* en *willen* stimuleren. Dit project "Biodiversiteit in de praktijk" is daar een duidelijk voorbeeld van.

3.3.5 Plezier

Stimulansen en belemmeringen

Deze succesfactor wordt met name als een stimulans genoemd en heeft direct te maken met de motivatie en beleving van de (individuele) ondernemer. Het is tevens één van de aspecten van niet-geldelijke opbrengsten (zie boven). Opvallend is hierbij dat het esthetische aspect, het genieten van de veelheid aan bloemen, vogels, vlinders en andere natuur op het bedrijf een belangrijke plaats inneemt. De belangrijkste belemmeringen om plezier aan biodiversiteit te beleven komen voort uit het gevoel dat de eigen vrijheid van de ondernemer wordt ingeperkt door de bemoeizucht van buitenstaanders en de beperkingen die vanuit regelgeving kunnen ontstaan. Dit heeft te maken met onduidelijkheid van regelgeving maar ook onbedoelde neveneffecten van biodiversiteitsmaatregelen op lange termijn (zie ook Angst voor planologische schaduwwerking, § 3.3.12).

Prioriteit

De motivatie en beleving van de ondernemer zouden centraal moeten staan als we instrumenten en maatregelen ontwikkelen waarmee we de ondernemer aan de slag willen laten gaan. Ondernemers moeten dan ook betrokken te worden bij het ontwerpen, toetsen en verbeteren van maatregelen en instrumenten.

Niveaus

Deze factor speelt sterk op het niveau van de ondernemer (zowel als individu of in een collectief), op *willen*, *durven* en *'mogen'*. Op de andere niveaus (belanghebbenden, beleid en sociale omgeving) is het gewenst om waar mogelijk aansluiting te zoeken bij de motivatie van de ondernemer.

3.3.6 Vertrouwen in functionaliteit

Stimulansen en belemmeringen

Als stimulans wordt genoemd dat biodiversiteit bijdraagt dan wel zou moeten bijdragen aan de beheersing van plagen. Functionaliteit wordt ook genoemd als het gaat om op 'slechte' stukjes van een perceel aan natuurontwikkeling te doen. Daar waar je bijvoorbeeld moeilijk kan komen met machines. Tegelijk wordt onder belemmeringen de angst voor mogelijke negatieve effecten wat betreft onkruiden en plagen genoemd. Deze angst lijkt wijd verspreid. Zie ook het thema "angst voor technische problemen" (§ 3.3.8). Hier is het belangrijk om onderscheid te maken tussen resultaten uit wetenschappelijke proeven, bewezen ervaringen in praktijkexperimenten, en kennis en ervaring "van horen zeggen". Lang niet alle doorvertelde positieve en negatieve effecten van plaagbeheersing berusten op goed gedocumenteerde gegevens. Recentelijk heeft Alterra hierover een waardevolle studie gepubliceerd², die wetenschappelijke onderbouwing geeft aan potentiële risico's van groen-blauwe dooradering voor plagen in groentegewassen. Die risico's zijn er, maar zijn aanmerkelijk kleiner dan die van andere op en rond bedrijven aanwezige bronnen van plaaginsecten (gewasresten, geïnfecteerd plantmateriaal, naburige teelten van hetzelfde gewas, etc.). De risicoperceptie van boeren wordt sterk bepaald door de mate waarin er verbanden gelegd kunnen worden tussen kennis uit het onderzoek en de eigen ervaringskennis van agrariërs. Communicatie en kennisuitwisseling zijn hiervoor dus essentieel. Het thema "kennis" (§ 3.3.4) en "zichtbaarheid van effecten" (§ 3.3.3) speelt dus ook hier nadrukkelijk een rol.

Prioriteit

Er worden weinig prioriteiten gegeven aan factoren die onder dit thema vallen, maar we mogen concluderen dat het verhelderen en verspreiden van kennis over de daadwerkelijke bijdrage van biodiversiteit aan plaagbeheersing een prioriteit is. Er dient tevens expliciet gecommuniceerd te worden over de beperkingen van die bijdrage en mogelijke negatieve bijwerkingen en risico's van deze inzet. Het uitwisselen van ervaringen en het zichtbaar maken van effecten (b.v. in demo's) is gewenst.

Niveaus

Op het niveau van ondernemers gaat het daarom vooral om *kennen, willen en durven*. Op het niveau van onderzoek spelen *kennen* (er zijn nog veel plaagproblemen die zich (nog) niet met functionele biodiversiteit laten oplossen), *kunnen* (het werkt in één gewas, maar kun je dat vertalen naar een ander gewas?) en *durven* (het werkt op proefveldniveau, maar durven we dat te adviseren op praktijkschaal en ook in andere regio's?).

3.3.7 Samenwerking

Stimulansen en belemmeringen

De hieronder geschaarde factoren lopen nogal uiteen, maar hebben allen betrekking op het gegeven dat agrarische bedrijven niet op zichzelf staan, maar onderdeel uitmaken van netwerken en gemeenschappen, die ook hun invloed hebben op de houding en beleving van de ondernemer. Familie, collega boeren, een vereniging voor agrarisch natuurbeheer, burens en streekgenoten, regionale media en onderzoekers kunnen een ondernemer steunen of soms juist belemmeren in zijn keuze om al dan niet te werken aan een vergroting van biodiversiteit op het bedrijf.

Prioriteit

Bij de prioriteiten wordt het belang van regiospecifieke maatregelen en samenwerking binnen de regio benadrukt, met name samenwerking tussen agrarische ondernemers.

² W.K.R.E. van Wingerden *et al.*, 2004. Groen en Groente. Kansen en risico's van groen-blauwe dooradering voor de vollegrondsgroenteteelt. Alterra rapport nr. 825.

Niveaus

Deze factor speelt eigenlijk op alle niveaus (ondernemer, belanghebbenden rondom het bedrijf, (regionaal) beleid en de sociale omgeving). Op de verschillende niveaus kan er sprake zijn van *willen, durven of mogen*. De streek of regio is het belangrijkste focuspunt. Onder het thema “niet-geldelijke opbrengsten” is al gesproken over een gewenste dialoog tussen boeren en burgers. Het faciliteren van deze dialoog juist op regio niveau zou kunnen helpen om aan de omgeving meer te laten zien van de inspanningen die er ondernomen worden, en om de boer meer de maatschappelijke waardering daarvoor te laten ervaren. Op het niveau van ondernemers is door samenwerking ook een grotere winst van biodiversiteitmaatregelen te realiseren. Door op regionaal niveau te kijken naar de ruimtelijk inrichting van natuurelementen en het scheiden van teelten die elkaar zouden kunnen infecteren, is veel winst te behalen. Het LTO FAB project richt zich specifiek op dit voordeel van gebiedsbenadering. Een ander voorbeeld is het Masterplan *Phytophthora*, waarin o.a. door samenwerkende boeren de infectiedruk over grotere gebieden kan worden teruggebracht.

3.3.8 Angst voor technische problemen

Stimulansen en belemmeringen

Er is overlap tussen dit thema en het thema “vertrouwen in functionaliteit”. Een stimulans kan komen van de positieve bijdrage die biodiversiteit kan leveren aan de beheersing van plagen. De belemmeringen komen van de risico's die mensen vermoeden of vrezen.

Prioriteit

Men wil met name de bijdrage aan de beheersing van plagen onderbouwd zien en inzicht hebben in de mogelijke negatieve gevolgen van biodiversiteitmaatregelen. Ondernemers kunnen dan bewuste keuzes maken op basis van complete informatie

Niveaus

Op het niveau van ondernemers gaat het om *kennen, willen en durven*. Op het niveau van de belanghebbenden rondom het bedrijf gaat het om het *kennen* van mogelijke risico's en het *kunnen* overdragen van de beschikbare (complete) kennis over functionele biodiversiteit voor plaagbeheersing.

3.3.9 Helderheid van regelgeving

Stimulansen en belemmeringen

De bestaande regelgeving wordt overduidelijk als belemmerend ervaren om meer maatregelen rond biodiversiteit te nemen. Termen als consistentie, duidelijkheid, beschikkingen, onwerkbaar, tegenstrijdig, wettelijke belemmeringen, continu gedoe, bureaucratie, papierwinkel, geloofwaardigheid en betrouwbaarheid zijn veelzeggend. Zoals eerder aangegeven kan het zijn dat in sommige gevallen deze argumenten te snel gehanteerd worden om een ‘niet willen’ te maskeren.

Prioriteit

Op het niveau van regelgeving heeft de overheid in de afgelopen jaren veel krediet verspeeld³. Op dit moment zijn meerdere Ministeries bezig een belangrijke slag te maken om tegenstrijdige, overbodige en onnodig ingewikkelde regelgeving te schrappen om de administratieve lastendruk voor het bedrijfsleven te verminderen. Maar het is duidelijk dat er in de ogen van ondernemers nog véél valt te verbeteren indien men wil dat zij maatregelen gaan uitvoeren. Voor een aantal ondernemers is ‘het gedoe’ misschien nog wel acceptabel wanneer er duurzame vergoedingen beschikbaar zijn (zie ook het thema ‘Rentabiliteit’).

³ Zie bijvoorbeeld P.A. Oomen, 2004. Twintig jaar goede bedoelingen. *Gewasbescherming* 35 (2): 87-88.

Niveaus

Voor ondernemers draait het hierbij om *kunnen en mogen*, na de nodige frustraties misschien alleen nog maar om *willen*. Voor het beleid ligt hier een grote uitdaging in *kunnen, willen en durven!* Hier zou een dialoog tussen partijen over de wenselijkheid, werkbaarheid en inpasbaarheid van regels zeker kunnen bijdragen. Het betrekken van ondernemers bij de formulering van regelgeving kan eveneens een zinvolle bijdrage zijn aan het effectief stimuleren van biodiversiteit.

3.3.10 Inpasbaarheid in de bedrijfsvoering

Stimulansen en belemmeringen

Stimulansen en belemmeringen zijn hier ongeveer gelijk verdeeld. Er is overlap met het thema "zichtbaarheid van effecten" (§ 3.3.3) en met "angst voor technische problemen" (§ 3.3.8). Een aspect van inpasbaarheid is voor veel ondernemers ook de tijd die ligt tussen aanvraag en uiteindelijke goedkeuring. Seizoenswisselingen en veranderingen in de bedrijfsvoering gaan vaak voor eventuele goedkeuring van aanvragen uit. Een groot aantal ondernemers is bewust op zoek naar 'een tweede tak' op hun bedrijf ter versterking van hun inkomen. Bedrijfseconomische perspectieven maken dat ondernemers soms de strategische keuze maken om maatregelen op het terrein van biodiversiteit te nemen en dit dan ook heel bewust in te passen in de bestaande bedrijfsvoering. Externe factoren werken in dit geval dan ook stimulerend. Zelfs als biodiversiteitsmaatregelen niet rechtstreeks bijdragen aan een beter inkomen, kunnen ze indirect de aantrekkelijkheid van het bedrijf vergroten en daarmee het inkomen uit andere activiteiten (b.v. huisverkoop, een minicamping) vergroten.

Prioriteit

Voor ondernemers is 'vrijheid' hierin een belangrijk begrip. Maatregelen op het terrein van biodiversiteit kunnen dan 'technisch' wel inpasbaar zijn een misschien ook wel zelfs functioneel maar als dit ten koste gaat van de vrijheid van de ondernemer is er alsnog weinig effect te verwachten.

Niveaus

Inpasbaarheid is belangrijk voor ondernemers, op het niveau van *kennen, kunnen en durven*. Voor belanghebbenden (met name adviseurs en onderzoek) gaat het om *kennen en kunnen* vertalen van concepten en ideeën naar praktische, eenvoudige en uitvoerbare maatregelen. Op het niveau van het beleid ligt de uitdaging op *kunnen en willen* meewerken aan regelgeving die eenvoudig, werkbaar en uitvoerbaar is.

3.3.11 Angst voor sociale afkeuring

Stimulansen en belemmeringen

Een bijdrage aan een positief imago kan ondernemers stimuleren meer aan biodiversiteit te doen. De buitenwacht verwacht min of meer dat boeren goed omgaan met dieren, natuur en omgeving. Veel ondernemers willen hier graag invulling aangeven. Het is als het ware een positieve sociale druk. Negatieve beeldvorming in de omgeving (familie, burens, collega boeren) vormen daarentegen een belemmering. Een belangrijke belemmerende factor is de onzekerheid die leeft bij veel boeren over welke gevolgen biodiversiteitsmaatregelen hebben voor de toekomst van hun bedrijf en dat van de burens. Als de buurman niet mag uitbreiden omdat een zeldzame diersoort zich gevestigd heeft als gevolg van jouw maatregelen heb je een probleem met je buurman (Zie ook 'Angst voor planologische schaduwwerking').

Prioriteit

Helderheid in consequenties van biodiversiteitsmaatregelen voor ondernemers en hun burens, nu en in de toekomst.

Niveaus

Deze factor speelt bij boeren op het niveau van *durven en mogen* en in de sociale omgeving van het bedrijf als *kennen en mogen*. Indien het beleid een krachtig signaal afgeeft dat “ondernemen met biodiversiteit” de enige manier is om als bedrijf te overleven⁴, zal dat zeker invloed hebben op de houding van ondernemers.

3.3.12 Angst voor planologische schaduwwerking

Stimulansen en belemmeringen

Er is angst, onzekerheid en argwaan over de mogelijke consequenties van meer natuur op het bedrijf voor de keuzevrijheid van de ondernemer. Zullen bloemrijke akkerranden waarin zich mogelijk zeldzame soorten vestigen vervolgens een beschermde status krijgen waardoor de ondernemer in zijn bedrijfsvoering gehinderd en beperkt gaat worden? Worden regelingen bij succes niet vastgelegd in langlopende overeenkomsten die zelfs opgenomen worden in een bestemmingsplan? Wanneer het beleid aantoonbaar betrouwbaar en duurzaam is, werkt dit zeker stimulerend voor ondernemers.

Prioriteit

Vrijheid is voor ondernemers een belangrijke waarde die zoveel mogelijk behouden moet blijven. Ook moet er helderheid zijn over de mogelijke consequenties van biodiversiteitsmaatregelen voor nu en voor de toekomst. Kennis van regelgeving en de gevolgen van regelgeving zijn cruciaal om veel ‘wilde verhalen’ (soms zeer reëel) te ontzenuwen. Planologische ingrepen kunnen soms ook direct een bedreiging vormen voor waardevolle biodiversiteit op bedrijven⁵.

Niveaus

De angst speelt bij boeren (*kennen, durven en mogen*), maar ook bij de belanghebbenden in de omgeving (buren en collega boeren). Voor het beleid is aan de orde of ze duidelijkheid *kan en wil* bieden.

⁴ Zie Agrarisch Dagblad dd. 6 april 2004, kop op voorpagina: “Veerman: in toekomst alleen nog subsidies voor boeren die aan agrarisch natuurbeheer doen”.

⁵ Zie b.v. B. Janssens, 2002. Oude graslanden in Nederland: verkenning naar motieven, bedrijfsvoering en perspectieven voor in situ beheer. LEI rapport nr. 3.02.04.

4 Oplossingen en voorstel voor prioriteiten en instrumenten

4.1 Prioriteiten volgens het projectteam

Het projectteam kiest ervoor om een groot belang te hechten aan de prioriteiten die in de interviews naar voren zijn gekomen (zie § 3.1). Het projectteam moet zich ook beperken tot die aspecten die binnen de reikwijdte van het project passen en horen bij de kerncompetenties van PPO, ASG en LEI. Binnen het kader van dit project kunnen bijvoorbeeld niet allerlei vraagstukken met betrekking tot regelgeving en maatschappelijke acceptatie behandeld worden. Op basis van deze argumenten doet het projectteam een voorstel om aan de volgende vier thema's expliciet aandacht te geven gedurende de volgende fase waarin instrumenten ontwikkeld zullen worden.

1. Zichtbaarheid van effecten (11x genoemd als prioriteit)
2. Rentabiliteit (10 x genoemd als prioriteit)
3. Niet geldelijke opbrengsten (9 x genoemd als prioriteit)
4. (Gebrek aan) kennis (6 x genoemd als prioriteit)

Zelfs deze vier punten zijn waarschijnlijk te omvangrijk om goed uit te werken binnen de kaders van het project in 2004. In een brainstorm eind april over de te ontwikkelen instrumenten moet duidelijk worden wat haalbaar en gewenst. In § 4.4 worden bij deze prioriteiten instrumenten voorgesteld die binnen dit project ontwikkeld en getoetst zouden kunnen worden. In § 4.5 worden nog aanvullende instrumenten voorgesteld die in de ogen van het projectteam eveneens een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de stimulansen voor ondernemers om biodiversiteitsmaatregelen te nemen. Echter, de instrumenten in § 4.5 liggen niet binnen het bereik van het projectteam, en zouden door andere actoren kunnen worden opgepakt.

4.2 Oplossingsrichtingen per thema

4.2.1 Rentabiliteit (kosten en opbrengsten)

Hiervoor denkt het merendeel van de ondernemers en experts aan een systeem van vergoedingen voor geleverde diensten en heeft daarbij impliciet de overheid als betaler voor ogen. Ongetwijfeld wordt dit mede ingegeven door de huidige situatie waarin feitelijk geen enkele marktwaarde voor biodiversiteit kan worden verzilverd. Een eerste oplossingsrichting is daarom primair aan het beleid gericht, om te komen tot systemen van vergoedingen voor de inspanningen die geleverd worden om biodiversiteit op bedrijven te bevorderen. Aan deze vergoedingsystemen kan een hele reeks van eisen worden gekoppeld (substantieel duurzaam, betrouwbaar, consistent, snel, werkbaar, zonder veel administratieve lasten, etc.). Recent heeft de Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO) hierover een voorstudie uitgebracht⁶ met waardevolle suggesties. Er is behoefte aan een meer marktconforme benadering van (agrarisch) natuurbeheer, waarin betaling van diensten centraal staat. Er is ook nadrukkelijk ruimte om private partijen te betrekken bij de financiering van groene diensten (ketenpartijen, groenfondsen, etc.). Maar er zijn ook nog een flink aantal kennisleemtes die vragen om nader onderzoek⁶.

⁶ B. Brouwer, 2003. Financiële natuurbeheerconstructies. Mogelijkheden en uitdagingen. RMNO publicatie nr. 160.

Alternatieve oplossingsrichtingen binnen dit project zouden kunnen zijn:

- Kennis over de werkelijke kosten van maatregelen ter bevordering van biodiversiteit vergroten en beter beschikbaar maken. Vanuit het onderzoek zijn gegevens beschikbaar over de kosten en arbeidsvraag voor aanleg en beheer van natuurelementen. Deze zouden in een overzicht beschikbaar gemaakt kunnen worden. Daarnaast kan een vorm van registratie worden ontworpen voor kosten en arbeidsbehoefte waarover de kennis nu nog ontbreekt. Ondernemers zouden zelf hun activiteit hierin kunnen registreren, zodat hun eigen inzicht in kosten vergroot wordt. De gebundelde registraties van ondernemers leveren dan tevens informatie die naar een grotere groep ondernemers kan worden verspreid. Goede registratie van werkelijke arbeidsinzet en kosten kan tevens dienen om tot reële bedragen voor vergoedingen te komen.
- Bestaande kennis over regelingen voor vergoedingen van groene diensten (met name SAN) beter toegankelijk maken.
- Bestaande kennis over andere, niet-financiële voordelen en opbrengsten beter toegankelijk maken.

Van dit laatste punt zijn voorbeelden uit het project Natuurbreed bekend. Een (beperkt) deel van de ondernemers die in het kader van dit PPO-project vier jaar lang een vergoeding hebben ontvangen voor beheer van akkerranden besluiten om na afloop van de vergoedingen hun akkerranden toch te handhaven. De kosten (in de vorm van verloren productie-oppervlakte én in de vorm van extra beheer door maaien en afvoeren van maaisel) worden in hun beleving goed gemaakt door veiligere rijranden langs watergangen, door meer natuurlijke vijanden die verondersteld worden bij te dragen aan de beheersing van plagen, en door het plezier dat de ondernemers beleven aan de vogels, vlinders en andere dieren en planten die zij op hun bedrijf zijn gaan zien.

Tenslotte blijkt uit meerdere onderzoeken dat –op regioniveau– een hoge natuur- en landschapskwaliteit bijdraagt aan een grotere vraag naar recreatie. Ondernemers die daar op verschillende manieren op in weten te spelen (minicamping, appartementen, huisverkoop, fietsverhuur, etc.) kunnen zo *indirect* uit maatregelen voor meer biodiversiteit een hoger inkomen realiseren. Probleem daarbij is dat kosten van aanleg en beheer en de positieve revenuen vaak ongelijk over verschillende ondernemers zijn verdeeld. Samenwerking is in dat soort situaties de meest succesvolle strategie.

4.2.2 Niet-geldelijke opbrengsten

Mogelijke oplossingsrichtingen liggen op het terrein van het organiseren van maatschappelijke waardering en erkenning voor boeren voor hun inspanningen. Een dialoog tussen burgers en boeren over de waardering van biodiversiteit in het agrarisch gebied zou twee kanten op kunnen werken: agrarische ondernemers ontvangen meer niet-financiële opbrengsten, waardoor hun vraag om financiële vergoedingen minder urgent zou kunnen worden. En burgers krijgen een beter beeld van de inspanningen die de ondernemers zich moeten getroosten voor meer biodiversiteit, en kunnen daarmee een beter draagvlak creëren om die inspanningen ook financieel te gaan belonen. Het beleid en de belangenorganisaties rondom de bedrijven zouden zich in moeten spannen om deze dialoog te faciliteren en te stimuleren. Hier zouden agrarische natuurverenigingen een centrale rol in kunnen vervullen, ondersteund door het beleid met financiële middelen en ondersteund door kennisinstellingen en bedrijfsadviesorganisaties voor kennis en communicatieve werkvormen.

Van veel maatregelen ter bevordering van biodiversiteit is duidelijk dat zij in kwalitatieve zin voordelen hebben voor een bedrijf, zonder dat daar een kwantitatieve maat voor te geven is. Belanghebbenden (met name onderzoeksinstellingen en bedrijfsadviseurs) zouden, nog meer dan nu gebeurt, inspanningen *kunnen* doen om de bestaande *kennis* over de diverse (indirecte) voordelen van biodiversiteit op het bedrijf zichtbaar en toegankelijk te maken voor agrariërs. Denk bijvoorbeeld ook aan thema's die hier nog niet of weinig genoemd worden, zoals een rijk bodemleven, ziekteverwerende eigenschappen van de bodem, verhoogde bodemvruchtbaarheid en de functionaliteit van plaagbeheersing (zie § 3.3.6) en bestuiving van vruchtgroenten en fruitgewassen.

Een andere oplossingsrichting is om boeren meer kennis op te laten doen van de werkelijke natuurwaarden die zij met hun maatregelen bereiken. De ervaring in veel projecten rond agrarisch natuurbeheer en biodiversiteit is dat ondernemers gaandeweg en al doende leren om meer natuur op hun bedrijf te zien en te herkennen. Dit draagt zeker bij aan een veel groter gevoel van plezier en tevredenheid over hun inspanningen. Er is daarom behoefte aan de ontwikkeling van een set praktisch bruikbare indicatoren om de

aanwezige biodiversiteit op bedrijven te kunnen 'meten' en om verbeteringen daarin zichtbaar te kunnen maken. Biodiversiteitmaatregelen dragen zeker op lange termijn bij aan de acceptatie van de aanwezigheid van agrarische bedrijven in het buitengebied. Het communiceren van deze waardevolle 'investering' kan ook een van de instrumenten zijn om bij ondernemers meer draagvlak te creëren voor maatregelen op het terrein van biodiversiteit.

4.2.3 Zichtbaarheid van effecten

Mogelijke oplossingen moeten vooral gezocht worden in het verbeteren en toegankelijk maken van de ecologische kennis over maatregelen ter bevordering van de biodiversiteit. Vormen van kennisoverdracht dienen sterk gericht te zijn op het zichtbaar maken van effecten (b.v. demonstraties op bedrijven). Door ondernemers zelf een actievere rol te geven in de evaluatie van maatregelen, zullen ze ook zelf gericht gaan waarnemen en meer resultaten zelf gaan zien. Meten is weten! Bovendien moeten maatregelen nog meer dan nu samen met ondernemers getoetst en verbeterd worden om aan de eerder genoemde eisen van praktische inpasbaarheid en eenvoud te kunnen voldoen.

Voor het zichtbaar maken van de bereikte resultaten in termen van toegenomen biodiversiteit (algemeen en meer specifiek het functionele aspect van méér natuurlijke vijanden en minder plagen) is de behoefte aan een set van gemakkelijk meetbare en representatieve indicatoren van die (functionele) biodiversiteit. Zulke indicatoren dienen nog ontwikkeld te worden; de indicatoren zoals die nu beschikbaar zijn vragen teveel tijd en teveel specifieke kennis van gebruikers.

4.2.4 (Gebrek aan) kennis

Ondernemers vragen om kennis die praktisch toepasbaar is. Initiatieven zoals het CLM werkboek "Ondernemen met biodiversiteit" zijn hiervoor belangrijke stappen. Echter, een dergelijk werkboek richt zich vooral op ondernemers die reeds de stap hebben genomen dat zij meer aan biodiversiteit *willen* stimuleren. Zij kunnen gericht zoeken naar welke informatie voor hun bedrijf relevant en inpasbaar is.

Ondernemers die nog niet vanuit zichzelf met biodiversiteit aan de slag willen, hebben andere soorten en vormen van kennis nodig om daartoe gemotiveerd te raken. Deze kennis zal aangeboden moeten worden als concrete, eenvoudige, afgebakende en praktisch inpasbare pakketten, met een helder beeld (illustraties) van wat te doen, hoeveel dat kost, en de te verwachten resultaten en voordelen. Prioriteit ligt bij eenvoudige maatregelen, waar geringe kosten en arbeid samen gaan met zichtbare en concrete voordelen voor het bedrijf. Indien die voordelen niet direct vanuit de biodiversiteitmaatregelen te benoemen zijn, kan overwogen worden om pakketten van een financiële prikkel (premie) te voorzien. Zulke pakketten zouden bij voorkeur ook gedemonstreerd moeten worden op plaatsen waar ondernemers met eigen ogen de resultaten kunnen zien en met elkaar en adviseurs kunnen bespreken.

4.2.5 Plezier

Het plezier van ondernemers kan worden vergroot door het effect van maatregelen op de aanwezige biodiversiteit zichtbaar te maken en door (eenvoudige) kennis over soorten en hun herkenning aan te bieden. Daarvoor is behoefte aan goede en gemakkelijk te meten indicatoren van biodiversiteit. Door ondernemers vanuit hun plezier een actieve rol te geven in het uitdragen van de resultaten van hun inspanningen, kunnen zij bovendien directer zelf de positieve feedback van maatschappelijke waardering voor hun werk ervaren. Hiervoor zijn verschillende werkvormen en instrumenten denkbaar (b.v. de CLM werkkalender Ondernemers met biodiversiteit, maar ook excursies en open dagen op bedrijven, brochures, etc.). De motivatie en beleving van de ondernemer zouden centraal moeten staan als we instrumenten en maatregelen ontwikkelen waarmee we de ondernemer aan de slag willen laten gaan. Waar mogelijk dienen ondernemers dan ook betrokken te worden bij het ontwerpen, toetsen en verbeteren van maatregelen en instrumenten.

4.2.6 Vertrouwen in functionaliteit

Het verhelderen en verspreiden van kennis over de daadwerkelijke bijdrage van biodiversiteit aan bijvoorbeeld plaagbeheersing is gewenst. Dit dient tevens de beperkingen van die bijdrage te omvatten, en mogelijke negatieve bijwerkingen en risico's van deze inzet. Het zichtbaar maken van de concrete resultaten in plaagbeheersing in regionale demonstraties is gewenst. Het LTO project Functionele Agrobiodiversiteit (FAB) heeft dit als expliciet doel en zou daarom zeker doorgang moeten vinden en liefst worden uitgebouwd. Resultaten van het onderzoek naar functionele biodiversiteit (plaagbeheersing) van Wageningen UR Leerstoelgroep Entomologie, Alterra, PRI, NIOO, CML en PPO-AGV zouden meer en sneller vertaald en toegankelijk gemaakt moeten worden voor de praktijk.

Er is behoefte aan praktische overzichten per gewas en op bedrijfsniveau van concrete maatregelen en uitvoering, hun effecten op plagen, mogelijke bijwerkingen, kosten en besparingen.

4.2.7 Samenwerking

De streek of regio is het belangrijkste focuspunt. Onder het thema "niet-geldelijke opbrengsten" (§ 4.2.2) is al gesproken over een gewenste dialoog tussen boeren en burgers. Het faciliteren van deze dialoog juist op regio niveau zou kunnen helpen om aan de omgeving meer te laten zien van de inspanningen die er ondernomen worden, en om de boer meer de maatschappelijke waardering daarvoor te laten ervaren. Belangenorganisaties rondom de bedrijven, en met name agrarische natuurverenigingen (ANLV's), zouden een centrale rol kunnen spelen in het organiseren van draagvlak en samenwerking binnen regio's. In een redelijk aandeel van de agrarische natuurverenigingen zijn zowel burgers als boeren lid. Het beleid zou deze ontwikkeling kunnen ondersteunen door de rol van ANLV's te versterken met kennis en financiële middelen en door ANLV's betaalde opdrachten te geven voor het beheer van (nieuwe) natuurgebieden.

Door ondernemers in (studie)groepen praktische ervaring te laten opdoen en daarbij expliciet aandacht te besteden aan kennisuitwisseling onderling, kan veel ervaring worden gedeeld en verspreid. Het PPO project Telen met Toekomst maakt al op deze manier gebruik van kennis- en ervaringsuitwisseling. Door als groepen boeren op gebiedsniveau gezamenlijke maatregelen te nemen en deze ruimtelijk op elkaar af te stemmen, kan het effect op plaagbeheersing worden versterkt. Dit is tevens de strategie van het LTO-FAB project.

4.2.8 Angst voor technische problemen

Veel van de mogelijke oplossingen die hierboven zijn besproken onder 'vertrouwen in functionaliteit' en 'samenwerking', zijn op deze plek eveneens relevant.

4.2.9 Helderheid van regelgeving

Voor het beleid ligt hier een grote uitdaging in *kunnen, willen en durven!* Hier zou een dialoog tussen partijen over de wenselijkheid, werkbaarheid en inpasbaarheid van regels de grootste knelpunten in kaart kunnen brengen. Het betrekken van ondernemers bij de formulering van regelgeving kan eveneens een zinvolle bijdrage zijn aan het stimuleren van biodiversiteit.

4.2.10 Inpasbaarheid in de bedrijfsvoering

Door ondernemers zelf een actievere rol te geven in de ontwikkeling en evaluatie van instrumenten en maatregelen, wordt een betere inpasbaarheid gegarandeerd. Daarnaast zullen ze ook zelf gericht gaan waarnemen en meer resultaten zelf gaan zien. Meten is weten!

Door ondernemers in groepen en studiegroepen praktische ervaring te laten opdoen en daarbij expliciet aandacht te besteden aan kennisuitwisseling onderling, kan veel ervaring worden gedeeld en verspreid. In het PPO project Natuurbreed hebben ondernemers in onderlinge samenspraak met succes zelf nieuwe maatregelen voor akkerrandenbeheer ontworpen en uitgetest (co-innovatie).

4.2.11 Angst voor sociale afkeuring

Sociale afkeuring van biodiversiteitsmaatregelen door bijvoorbeeld burens en familie liggen op een terrein waar moeilijk instrumenten voor te ontwikkelen zijn. Belangrijkste oorzaken van een eventuele afkeuring zijn onwetendheid (kennis noodzakelijk!) en een beeld van het agrarisch ondernemerschap waarin biodiversiteit maar zeer ten dele een plaats heeft. Zoals ook genoemd in hoofdstuk 3.3.11 heeft sociale afkeuring ook

nog een ander aspect, namelijk de mogelijke gevolgen voor toekomstige bedrijfsontwikkeling als gevolg van de stimulering van biodiversiteit. In dit geval dienen er instrumenten ontwikkeld te worden die deze onduidelijkheid en onzekerheid wegnemen.

4.2.12 Angst voor planologische schaduwwerking

Het opnemen van eenheden waar biodiversiteit succesvol is in langlopende overeenkomsten of zelfs een bestemmingsplan is echt een schrikbeeld voor veel ondernemers. Ook dit heeft weer veel te maken met kennis van regelingen en eventuele gevolgen daarvan. Door samen met ondernemers instrumenten te ontwikkelen en daarin ook heldere uitspraken te doen die hiermee van doen hebben zal draagvlak en commitment bij ondernemers voor het stimuleren van biodiversiteit sterk bevorderd worden.

4.3 Eisen aan instrumentarium

In de interviews is gevraagd aan welke eisen de te ontwikkelen instrumenten moeten voldoen om daadwerkelijk een bijdrage te kunnen leveren aan de toepassing van biodiversiteitsmaatregelen. Alle antwoorden zijn op een rij gezet en weergegeven in bijlage 4. Naar inzicht van de projectgroep zijn deze eisen geclusterd in herkenbare groepen.

Tabel 2: Clusters van de in de interviews genoemde eisen aan het instrumentarium

Eisen	Frequentie in interviews
Praktisch / concreet	19
Eenvoudig / laagdrempelig	15
Economisch voordeel	8
Motiverend	5
Betrokkenheid van boer	4
Betrokkenheid van omgeving	3
Passend bij de streek	2
Betrouwbaar	2
Duurzaam	1

Praktisch/concreet

In de ogen van de geïnterviewden moeten de instrumenten praktisch, realiseerbaar, bruikbaar en toepasbaar zijn voor de ondernemers. De instrumenten moeten vooral concrete resultaten opleveren. De resultaten zouden duidelijk zichtbaar en meetbaar moeten zijn. Zij zouden als voorbeeld of als demo gebruikt moeten kunnen worden.

Eenvoudig/laagdrempelig

Gebruiksvriendelijkheid, transparantie en toegankelijkheid zijn eisen die veel genoemd zijn met betrekking tot dit thema. De instrumenten moeten laagdrempelig zijn en geschikt voor een grote groep verschillende ondernemers.

Verder wordt ook door meerdere geïnterviewden aangegeven dat ze een economisch voordeel moet opleveren, dat ze motiverend moeten zijn, dat de boer er goed bij betrokken moet worden en dat de betrokkenheid van de omgeving van belang is.

4.4 Mogelijk te ontwikkelen instrumenten binnen dit project

Op basis van de vier prioriteiten die door het projectteam vastgesteld zijn (zie § 4.1) is nagedacht over welke instrumenten daarbij ontwikkeld zouden kunnen worden.

Prioriteit 1: Zichtbaarheid van effecten

Ontwikkeling van eenvoudige indicatoren

Om effecten goed zichtbaar te kunnen maken, c.q. te kunnen meten, dienen er indicatoren voor biodiversiteit op agrarische bedrijven ontwikkeld te worden, bij voorkeur in een vorm waarmee ondernemers zelf hun resultaten zichtbaar kunnen krijgen en vooruitgang kunnen meten. Er is al veel onderzoek gedaan naar indicatoren voor biodiversiteit, maar die hebben vaak een dusdanig gedetailleerd en abstract karakter dat dit weinig houvast biedt voor de vraagstelling van dit project. In het kader van dit project zullen eenvoudige en makkelijk meetbare indicatoren moeten worden ontwikkeld voor:

- o **Natuur:** wat zijn de (zichtbare) effecten van biodiversiteitsmaatregelen op natuurwaarden (bijvoorbeeld in aantallen soorten gebiedsspecifieke flora en fauna)?
- o **Functionaliteit:** welk effect hebben maatregelen op natuurlijke vijanden en de niveau's van plaagbeheersing? Voor welke gewassen?
- o **Beleving:** overwogen moet worden of het wenselijk en mogelijk is om ook indicatoren te ontwikkelen die iets zeggen over de aantrekkelijkheid van natuurelementen, een bedrijf en een landschap. Hiervoor zal een korte voorstudie noodzakelijk zijn.

Deze indicatoren zouden moeten werken op zowel bedrijfs- als op regioniveau. Zij kunnen tevens een belangrijke bijdrage leveren om voor ondernemers andere dan financiële voordelen van biodiversiteitsmaatregelen zichtbaar te maken. Ontwerp en toetsing van verschillende indicatoren dienen in nauwe samenspraak met ondernemers plaats te vinden.

Daarnaast dienen demonstraties te worden aangelegd, bij voorkeur op bestaande praktijkbedrijven, waarin concrete, eenvoudige, praktische maatregelen ter bevordering van de biodiversiteit worden getoond. Deze demonstraties dienen expliciet informatie te geven over de kosten en opbrengsten en de (zichtbare) effecten van de genomen maatregelen. De eerder genoemde, te ontwikkelen indicatoren kunnen in dergelijke demonstratieproeven tegelijk worden getoetst en aan de praktijk worden getoond.

Prioriteit 2: Rentabiliteit

Hierbij wordt gedacht aan het ontwikkelen van een spreadsheet waarin bestaande kennis over kosten en baten van biodiversiteitsmaatregelen ontsloten worden én waarin leemtes op dit terrein zichtbaar worden. In de spreadsheet wordt voor verschillende activiteiten en natuurelementen de bestaande kennis over kosten en arbeid van aanleg en beheer, bijpassend subsidieregelingen en evt. besparingen bijeen gebracht. Dit instrument moet de ondernemer tevens in staat stellen om voor ontbrekende gegevens zelf te registreren hoeveel de verschillende maatregelen kosten en opleveren. Ondernemers worden hiermee in staat gesteld om zelf gemakkelijker en duidelijker de kosten en baten van activiteiten af te kunnen wegen.

Het ontwerpen van het instrument zal onderzoekers helpen om huidige leemtes in onze kennis scherp te identificeren. Uit de registratie van bedrijven kunnen onderzoekers een deel van deze leemtes vullen. Uit de geregistreerde kosten en baten van biodiversiteitsmaatregelen kan het beleid ook conclusies trekken voor eventueel te ontwerpen of aan te passen regelingen en vergoedingen voor (agrarisch) natuurbeheer. Ontwerp en toetsing van dit instrument dient in nauwe samenspraak met ondernemers plaats te vinden.

Prioriteit 3: Niet-geldelijke opbrengsten

De ontwikkeling van eenvoudige indicatoren (zie boven) die resultaten van maatregelen zichtbaar kunnen maken in termen van méér natuur, van betere natuurkwaliteit, van méér natuurlijke vijanden, van minder plagen, en van een aantrekkelijker omgeving dragen direct bij aan het beleven van andere dan puur-financiële opbrengsten.

Ook het organiseren van bovenbeschreven demonstratieprojecten, waarin concrete maatregelen worden getoond en waar ingegaan wordt op de (zichtbare) financiële en niet-financiële voordelen van die maatregelen, zal bijdragen aan de bewustwording en beleving van niet-geldelijke opbrengsten.

Prioriteit 4: (Gebrek) aan kennis

Een instrument om bestaande kennis over biodiversiteitmaatregelen (voordelen, nadelen, kosten, opbrengsten, aanpak) te ontwikkelen of toegankelijk te maken kan een bijdrage leveren aan het realiseren van de voorgaande instrumenten en prioriteiten.

In de vorm van populaire brochures zoals “Natuur op en rond het erf”, “Een sloot vol leven” en “Natuur in en rond de boomgaard” hebben verschillende adviesorganisaties al een belangrijke bijdrage geleverd aan kennis over en het beleven van plezier aan natuur op het agrarisch bedrijf. Daarnaast is er met b.v. het “Handboek Agrarisch Natuurbeheer” en het “Werkboek Ondernemen met Biodiversiteit” al heel veel kennis over praktische maatregelen beschikbaar gemaakt. Het projectteam acht het niet zinvol en effectief om op dit niveau met nieuwe, vergelijkbare publicaties te komen. Kenmerk is dat deze informatiebronnen vooral die ondernemers bereiken die reeds de stap tot willen hebben gezet.

Er is eerder dringend behoefte aan manieren om de grote groep ondernemers te bereiken die nog niet toe zijn aan *kennen* en *kunnen*, die nog niet weten wat er zou kunnen om biodiversiteit te bevorderen en hoe ze dat zouden kunnen realiseren op hun bedrijf.

Het voorstel is om voor deze groep een beperkte set van “biodiversiteitspakketten” te ontwikkelen. Zo’n pakket omvat een eenvoudige, gestandaardiseerde, praktische maatregel (b.v. de aanleg van een akkerrand of bufferrand langs een watergang) compleet met alle informatie die nodig is om die maatregel toe te passen. Dus een praktische werkinstructie, omschrijving van benodigde materialen, samenstelling van zaadmengsels, kosten, geschatte arbeid, het beheer in jaar 1 en in volgende jaren, een duidelijke omschrijving van te verwachten resultaten, eventuele bijkomende voordelen voor de ondernemer, voor zover relevant de beschikbare subsidies voor deze maatregel, en adressen voor adviezen en meer informatie. Een en ander geïllustreerd met werktekeningen en foto’s. Prioriteit ligt bij pakketten met lage kosten, eenvoudig inpasbaar, en met duidelijke financiële of andere opbrengsten voor de ondernemer. Een koppeling van dergelijke pakketten aan de eerder genoemde demonstratieproeven op praktijkbedrijven is gewenst.

Rondom de ontwikkeling van dergelijke pakketten dient een communicatieplan te worden opgesteld om de introductie ervan in de praktijk te begeleiden. Samenwerking met diverse belangenorganisaties (DLV, CLM en agrarische natuurverenigingen) is daarbij gewenst.

4.5 Andere, mogelijk instrumenten buiten het kader van dit project

De in paragraaf 4.4. genoemde instrumenten zijn van dien aard dat een selectie daarvan in het kader van dit project ontwikkeld kan worden. Deze instrumenten grijpen in op het niveau van (samenwerkingsverbanden van) ondernemers. Er zijn echter meer thema’s / prioriteiten benoemd (zie hoofdstuk 3) en in § 4.2 zijn voor deze thema’s / prioriteiten ook oplossingsrichtingen benoemd. Een aantal van deze oplossingsrichtingen zouden een aanzienlijke bijdrage kunnen leveren aan het stimuleren van biodiversiteitmaatregelen op landbouwbedrijven, maar zijn niet haalbaar binnen dit project of liggen niet binnen het bereik van de bij dit project betrokken kennisinstellingen. Daarnaast putten we voor deze paragraaf ook uit de aanbevelingen van een recente CLM/DLV publicatie⁷: “Functionele Biodiversiteit”. Hierin wordt een reeks van aanbevelingen gedaan rondom kennisleemtes en behoefte aan praktijkexperimenten. Hieronder geven we enkele belangrijke mogelijkheden beknopt aan.

Het gebrek aan financieel rendement van biodiversiteitmaatregelen wordt algemeen als grootste belemmering gezien. Men verwacht van de overheid een betere beloning voor groene diensten. Zoals eerder in § 4.2 is aangegeven, zou het beleid hierin stappen kunnen en moeten ondernemen. Er lijken nadrukkelijk ook mogelijkheden te zijn om met andere financieringsconstructies ook private partijen te interesseren om mee te betalen voor meer natuur en een aantrekkelijker landschap. Een bijkomende

⁷ M. Boer *et al.*, 2003. Functionele Biodiversiteit. Inventarisatie van onderzoek en praktijkexperimenten. CLM / DLV, publicatie nr. 591 – 2003.

prioriteit, die samenhangt met dit onderwerp, is dat veel van de huidige (subsidie)regelingen als onwerkbaar en belemmerend worden ervaren (zie § 3.3.9 en 4.2.9). Het verminderen van deze obstakels kan zonder veel meerkosten al een belangrijke impuls geven aan de bereidwilligheid van ondernemers om daadwerkelijk aan de slag te gaan. Waar mogelijk zou regelgeving in nauwe samenwerking met de 'uitvoerders' moeten worden omgebouwd naar transparante, eenvoudige en aantrekkelijke maatregelen zonder veel administratieve lasten.

Een ander belangrijk knelpunt is van meer sociologische aard. 'Hoe kijken mijn burens en collega's aan tegen mijn biodiversiteitsmaatregelen?' Belangenbehartigingsorganisaties van agrarisch ondernemers en besturen van bijvoorbeeld agrarische natuurverenigingen hebben een belangrijke taak en verantwoordelijkheid om op een positieve wijze het thema biodiversiteit onder de aandacht te brengen bij agrarische ondernemers. Daarnaast kunnen zij een actieve rol spelen in het organiseren van een dialoog tussen boeren en burgers over de activiteiten die agrariërs reeds daadwerkelijk ondernemen en over de resultaten die daarmee geboekt worden. Het beleid zou met financiële middelen een dergelijke communicatiecampagne kunnen ondersteunen.

Een belangrijk niet-financieel motief voor veel ondernemers ligt in het idee dat meer natuur op het bedrijf ook bijdraagt aan meer natuurlijke vijanden en daardoor aan een betere beheersing van plagen. Hoewel er momenteel redelijk veel onderzoek op dit onderwerp plaatsvindt, is de huidige kennis die rijp is voor praktijktoepassing nog steeds erg versnipperd. Het concept vraagt om een overtuigender onderbouwing voor verschillende gewas-plaagcombinaties, en om een vertaalslag van onderzoeksresultaten naar praktijkimplementatie. Het beleid zou meer financiële middelen moeten inzetten om onderzoek naar de bewijsvoering te versterken, en om de huidige beschikbare kennis hierover sneller en gemakkelijker toegankelijk te maken. Het LTO-FAB project zou hiervoor een uitstekend startpunt kunnen zijn, maar uitbreiding naar meerdere regio's en groepen is wenselijk.

Met name in het bovengenoemde CLM / DLV rapport⁷ worden een aantal gebieden gesignaleerd waar nog grote kennisleemtes bestaan. Onder de thema's biodiversiteit en diergezondheid, weerstand tegen dierziekten en bodemleven en bodemweerstand liggen nog een groot aantal vragen. Versterking van onderzoek op deze werkvelden is beslist gewenst.

Angst voor planologische schaduwwerking is een grote drempel bij een aantal ondernemers en wordt al dan niet terecht nogal eens gebruikt om maar niet te werken aan biodiversiteit. Hier lijkt een belangrijke taak weggelegd voor provinciale en gemeentelijke overheden om heel duidelijk te maken richting ondernemers dat biodiversiteitsmaatregelen geen planologische gevolgen zullen hebben en het bedrijf als gevolg hiervan niet belemmerd zal worden in bijvoorbeeld de wens om uit te breiden.

5 Conclusies

- De resultaten van de interviews geven een rijke oogst aan belemmeringen en stimulansen voor het bevorderen van biodiversiteit op agrarische bedrijven, en geven tevens duidelijke prioriteiten voor het verbeteren van de huidige situatie.
- De opgespoorde literatuur blijkt voor de vraagstelling van dit onderzoek weinig tot geen houvast te bieden. Deze is vaak óf zeer gedetailleerd óf zeer abstract van aard en sluit niet aan bij de praktische insteek waarvoor gekozen is in dit project.
- De uitkomsten van de interviews kunnen beschouwd worden als realistisch en betrouwbaar gezien de verscheidenheid aan geïnterviewde organisaties en personen die direct contact hebben ondernemers rondom het thema biodiversiteit.
- De resultaten van de interviews maken duidelijk dat gewerkt moet worden aan eenvoudige en praktische instrumenten die aansluiten bij de dagelijkse praktijk van de agrarische ondernemer.
- Er is een keus gemaakt om in het kader van dit project een klein aantal prioriteiten te selecteren. Voor deze prioriteiten worden enkele instrumenten voorgesteld om ondernemers te stimuleren praktische maatregelen te nemen ter bevordering van de biodiversiteit op hun bedrijf. Deze instrumenten kunnen binnen het project in nauwe samenwerking met ondernemers verder ontwikkeld en getoetst worden.
- De voorgestelde, te ontwikkelen instrumenten zijn (zie § 4.4 voor details):
 - Eenvoudige indicatoren voor het meten van biodiversiteit.
 - Demonstraties op praktijkbedrijven van concrete, eenvoudige biodiversiteitsmaatregelen
 - Een spreadsheet om kosten en baten van maatregelen zichtbaar te maken, en om die te registreren daar waar de huidige kennis nog ontbreekt.
 - Samenstelling van praktische “biodiversiteitspakketten” rondom eenvoudige, goedkope, inpasbare maatregelen met een duidelijk voordeel voor de ondernemer.
- Echter, andere partijen zoals overheden en belangenorganisaties dienen ook hun verantwoordelijkheid op te pakken voor die zaken waarop zij veel invloed hebben. Praktische instrumenten zoals ontwikkeld gaan worden in het kader van dit project zullen maar beperkt tot resultaat leiden wanneer bijvoorbeeld regelgeving (overheden) en promotie (belangenorganisaties) geen aandacht krijgen. Ideeën voor de acties die andere actoren kunnen ondernemen worden in § 4.5 beschreven.

Bijlage 1: Geïnterviewde deskundigen

Onderstaande 16 personen hebben op persoonlijke titel een korte enquête beantwoord.

Adriaan Guldemond, Centrum voor Landbouw & Milieu (CLM), Culemborg
Projectleider van o.a. Agrarisch Natuurbeheer op de Marke, Ondernemen met biodiversiteit en Leren van Biodiversiteit

Frans Smeding, Louis Bolk Instituut (LBI), Driebergen
Projectmedewerker van o.a. Leren van Biodiversiteit, mede grondlegger van een standaard voor Bedrijfsnatuurplannen

Pieter Jans Jansonius, Louis Bolk Instituut (LBI), Driebergen
Onderzoeker biologische fruitteelt, o.a. betrokken bij uitvoering van Bedrijfsnatuurplannen in de fruitteelt

Gerjan Brouwer, DLV advies Biologische Landbouw
Bedrijfsadviseur biologische (fruit)teelt, opsteller Bedrijfsnatuurplannen

Gertjan Elbers, DLV Groene Ruimte, Dronten
Projectmedewerker van Ondernemen met biodiversiteit en Leren van Biodiversiteit

Henk Scheele, LTO Nederland, 's-Gravendeel
Voorzitter Stuurgroep LTO project Functionele Agrobiodiversiteit (FAB), o.a. ook bestuurslid WLTO, deelnemer in Delta Natuur, Natuurbreed, Biodiversiteit in de Hoeksche Waard, enz.

Dick Melman, Alterra Wageningen UR
Onderzoeker Agrarisch Natuurbeheer en Groen-Blauwe Dooradering, voorheen "In Natura", betrokken bij groot aantal projecten rondom agrarisch natuurbeheer in brede zin.

Annemiek van Beek, PPO-AGV Lelystad
Onderzoeker Multifunctionele Bedrijfssystemen, projectmedewerker van o.a. Natuurbreed, Kennisbehoefte Agrarische Natuurverenigingen

Bart Heijne, PPO Fruitteelt, Randwijk
Onderzoeker Duurzame Fruitteelt en Agrarisch Natuurbeheer, projectmedewerker van o.a. Natuurbreed

Johan Dam, Agrarische Natuurvereniging Stichting 'De Rietgors', Strijen
Coördinator ANLV, betrokken bij o.a. akkerrandprojecten, netwerk van wandelpaden en project Biodiversiteit in de Hoeksche Waard

Harm Westers, Agrarisch natuurvereniging 'Wierden & Dijken, Hornhuizen
Bestuurslid ANLV, betrokken bij o.a. weidevogelbescherming, slootkant- en perceelsrandbeheer

Maurice Kruk, Landschapsbeheer Zuid-Holland
Advies en dienstverlening rond natuur- en landschapsbeheer & behoud in ZH, o.a. betrokken bij evaluatie van groot aantal bedrijfsnatuurplannen in ZH

Willem van Boschinga, SBNL Organisatie voor particulier en agrarisch natuurbeheer, Wijk bij Duurstede
Advies en dienstverlening rond natuur- en landschapsbeheer door agrariërs en particulieren, o.a. betrokken bij opstellen bedrijfsnatuurplannen

Teddy Bezuiden, Drents Landschap
Hoofd terreinbeheer, coördinatie beleid en uitvoerende taken, veel contacten met agrariërs en gebiedspartijen

Derk-Jan Stobbelaar, Leerstoelgroep Rurale Sociologie Wageningen UR
Onderzoeker, o.a. betrokken bij onderzoek naar landschapskwaliteiten op biologische bedrijven, en bij WUR-INRA project in de Friesche Wouden

René Klein, Natuurlijk Platteland
Ondersteuning van Agrarische Natuur- en Landschapsverenigingen (ANLV's), mede-ontwikkelen en toetsen van regelingen rond agrarisch natuurbeheer

Bijlage 2: Vragenlijst voor de interviews

Binnen het project 'Biodiversiteit in de praktijk' zal worden gewerkt aan instrumenten die de stap naar de toepassing van biodiversiteitsmaatregelen helpen te vergemakkelijken. Voorafgaand aan de ontwikkeling van deze instrumenten, moet een beeld worden verkregen van de factoren die door agrarische ondernemers als belangrijkste belemmeringen of stimulansen worden ervaren, de kritische succesfactoren. Wanneer wij deze factoren in beeld hebben, volgt een prioritering op basis van belang en beïnvloedbaarheid. Op basis van deze prioritering zullen de instrumenten worden ontwikkeld.

Binnen fase 1 van het project zullen de kritische succesfactoren in beeld worden gebracht en geprioriteerd middels een quick scan (literatuurstudie en interviews met deskundigen).

Het literatuuronderzoek en de interviews moeten leiden tot de beantwoording van de volgende vragen:

1. Naam persoon
2. Naam organisatie
3. Op welke manier bent u betrokken bij het thema biodiversiteit?
4. Wat verstaat u onder biodiversiteit? En hoe ziet u dat op het agrarische bedrijf?
5. Welke regio's horen bij uw werkveld?
6. **Stimulerende factoren** Wat zijn de factoren waardoor ondernemers zich gestimuleerd voelen om zich in te zetten voor een verbetering van de biodiversiteit op het bedrijf?
7. **Belemmeringen** Wat zijn de factoren die ondernemers ervan weerhouden om zich in te zetten voor een verbetering van de biodiversiteit op het bedrijf?
8. **Ondernemerstypen** Zijn de motieven die ondernemers hebben om wel of niet te werken aan biodiversiteit afhankelijk van het type ondernemer? Zo ja, welke types moeten we onderscheiden? Welk percentage van de ondernemers valt onder welk type? Welk type laat zich leiden door welke motieven? Op welk type ondernemer moeten wij ons richten bij de ontwikkeling van instrumenten? Waarom?
9. **Prioritering KSF** Binnen dit project proberen wij instrumenten te ontwikkelen die de toepassing van biodiversiteitsmaatregelen door ondernemers moeten stimuleren of vereenvoudigen. Op welke kritische succesfactoren moeten wij ons bij de ontwikkeling van die instrumenten richten en waarom?
10. **Eisen aan de te ontwikkelen instrumenten** Aan welke eisen moeten de instrumenten voldoen om daadwerkelijk een bijdrage te kunnen leveren aan de toepassing van biodiversiteitsmaatregelen?
11. **Wie** zouden we volgens u ook nog moeten benaderen met deze vragen? Heeft u daar een (e-mail) adres en/of telefoonnummer van?

Bijlage 3: Belangrijkste thema's uit de interviews

Verwerkt: 16 interviews Codering: + = stimulerende factor, - = belemmering, • = prioriteit

1. Rentabiliteit. a) kosten en b) opbrengsten

- + Zou zeker stimuleren als er extra opbrengsten aan vast zaten
- + Een vergoeding voor gemaakte kosten, minimaal quitte draaien (2X)
- + geldelijke waardering uit de samenleving
- + (groene diensten, fiscale regelingen, NSW-constructies
- + Als het geld oplevert (4x)
- + Als het bijdraagt aan beter toekomstperspectief
- + De verwachting dat biodiversiteit leidt tot meer gewin uit het agrarisch bedrijf.
- + Betere kwaliteit product
- + Financiële vergoeding voor gemaakte kosten en bonus als er resultaat geleverd wordt
- Kost geld waar niets of niet genoeg tegenover staat (2x)
- negatieve balans nut en opbrengsten (geld) (5x)
- De verhouding kosten en opbrengsten van biodiversiteitmaatregelen
- Kost tijd en arbeid die niets of niet genoeg oplevert (5x)
- Veel inspanning die niet betaald wordt door betere agrarische bedrijfsresultaten of directe betaling voor beheerswerk
- Sterke economische prestatiedruk op de bedrijven waardoor men ondanks interesse en goede wil het niet voor elkaar krijgt om zich in te zetten voor biodiversiteit.
- Kost productieoppervlakte (grond) en dus inkomen (2x)
- Biodiversiteit is bedrijfseconomisch van generlei waarde
- Ontbreken van stimulansen
- Slechtere kwaliteit product
- Onvoldoende financieel rendement
- Onzekerheid over uitbetaling van vergoedingen
- Boetes als doelstellingen niet gehaald worden, en op z'n minst terugbetaling van alle ontvangen vergoedingen
- Duurzame, substantiële financiële impulsen geven
- B die (als randvoorwaarde) bijdraagt aan verbetering van rendement voor b.v. neventakken
- Er moeten voordelen voor bedrijf aan zitten
- Biodiversiteit als biologische bestrijding (kan geld opleveren) (2x)
- Waar mogelijk laten zien wat de voordelen voor het agrarische bedrijf zijn. Dit integreren in onderzoek en voorlichting.
- Financiële prikkels: niet alleen als onkostenvergoeding maar ook vanwege het feit dat er een dienst geleverd wordt waar best wat winst op gemaakt mag worden. Ontwikkel een methode dat een duurzame financiering garandeert.
- Betrouwbaarheid van financiële vergoedingen
- Financieel tegemoet komen aan kosten die een ondernemer maakt
- Duurzame vergoedingen voor inspanningen en bonus bij behaald resultaat

2. Niet-geldelijke opbrengsten (b.v. imago)

- + Als het bijdraagt aan beter toekomstperspectief
- + Als het bijdraagt aan beter imago (3x)
- + Maatschappelijke waardering, erkenning (2x)
- + Vermindering emissies naar milieu
- + Verhogen van natuurlijke weerstand van het bedrijf tegen allerlei invloeden
- + Als het bijdraagt aan aantrekkelijk landschap
- + Betere kwaliteit product
- + Esthetische factoren: bijv. de mening dat ieder organisme recht heeft op een plekje, dat wij als mensen verplicht zijn om rekening te houden met al het andere leven .
- + Het denken in ecologische verbanden: aandacht voor het agro-ecosysteem wordt hier als voorwaarde voor de succesvolle duurzame landbouw gezien.
- + Publieke opinie die van boeren verwacht dat ze goed met de natuur omspringen, bewust hierop inspelen voor goed imago landbouw
- + Persoonlijk plezier dat men beleeft aan natuur op het bedrijf bijvoorbeeld het stimuleren van weidevogels, roofvogels, zwaluwen, slootkantbeheer.
- + Rentmeesterschap
- + respect en verwondering voor het leven
- + gastvrijheid en nostalgie
- + Voor biologische boeren is B een noodzaak
- + Vanwege versterking van positieve imago van agrarische sector
- + Presentatie van een goed imago.

- Ontbreken van stimulansen
- Slechtere kwaliteit product
- Een zaak voor anderen, niet voor zichzelf (2x)
- Bemoeizucht buitenstaanders
- Onbekendheid (2x)
- Biodiversiteit die (als randvoorwaarde) bijdraagt aan verbetering van rendement voor b.v. neventakken
- Er moeten voordelen voor bedrijf aan zitten
- Aansluiten bij motivatie en beleving van ondernemer
- Mensen aanspreken op hun persoonlijke motieven (ethiek, persoonlijk natuurbeleving).
- Ondernemers betrekken bij ontwikkeling instrumenten
- Laten zien dat maatschappij er serieus in wil investeren
- Waar mogelijk laten zien wat de voordelen voor het agrarische bedrijf zijn. Dit integreren in onderzoek en voorlichting.
- Duidelijk maken dat het bedrijf op lange termijn beter af is wanneer er aandacht besteed wordt aan biodiversiteit a.g.v. groter draagvlak in de maatschappij, *indirecte voordelen dus.*
- Duidelijke communicatie vanuit de sector naar de maatschappij, laat zien wat je doet op het terrein van natuur- en landschapsbeheer.

3. Vertrouwen in functionaliteit (plaagbeheersing)

- + Nut zien van biodiversiteit voor biologische bestrijding (3x)
- + Moet functioneel zijn (b.v. plaagbestrijding) (3x)
- + Bedrijf beter beschermen tegen ziekten, plagen en weersinvloeden
- + Voor biologische boeren is biodiversiteit een noodzaak
- + Toepassing van biodiversiteitsmaatregelen is domweg 'functioneel' en daarom interessant om in te investeren
- Angst voor plagen en onkruiden
- *angst voor negatieve effecten, risico's (5x)*
- Overlast
- Biodiversiteit als biologische bestrijding (kan geld opleveren) (2x)
- Functionaliteit
- Wegnemen van de angst voor plagen

4. Angst voor planologische schaduwwerking (verlies vrijheid)

- + Betrouwbaar, bestendig beleid
- Gevoel van verlies van controle over het bedrijf
- Angst dat door inzet voor met name natuurbeheer ondernemersvrijheid wordt ingeleverd: men is bang dat datgene dat men eerst vrijwillig doet later verplicht wordt, " je geeft ze een vinger en ze nemen je de hele hand".
- Argwaan bij de burens: welke gevolgen hebben maatregelen die ik neem voor mijn buurman?
- Onzekerheid over lange-termijn aspecten: 'wat als ze bij mij een zeldzame slak vinden, mag ik en misschien mijn buurman niet meer uitbreiden'
- *Angst voor vastlegging van regelingen in langlopende overeenkomsten*
- Helderheid in consequenties van biodiversiteitsmaatregelen voor ondernemers en burens, nu en in de toekomst
- Ondernemers moeten het idee hebben dat ze hun vrijheid behouden. Ze moeten zelf kunnen kiezen welke maatregelen ze gaan nemen en hoe (lees: wel doelen maar geen omschrijving van middelen die hem teveel beperken in de dagelijkse praktijk, red.)

5. Angst voor technische problemen (onkruid, plagen, ziekten, ...)

- + Nut zien van biodiversiteit voor biologische bestrijding (3x)
- + Moet functioneel zijn (b.v. plaagbestrijding) (3x)
- Angst voor plagen en onkruiden
- *angst voor negatieve effecten, risico's (6x)*
- Overlast
- Biodiversiteit als biologische bestrijding (kan geld opleveren) (2x)
- Functionaliteit
- Wegnemen van de angst voor plagen

6. Angst voor sociale afkeuring (burens, standsorganisatie, ..)

- + Betrouwbaar, bestendig beleid
- + Als het bijdraagt aan *beter imago* (3x)
- + Voor biologische boeren is B een noodzaak
- + Publieke opinie die van boeren verwacht dat ze goed met de natuur omspringen, bewust hierop inspelen voor goed imago landbouw
- + 'Wanneer collega's hier mee bezig zijn, wil hij ook wel'
- Weerstand bij standsorganisaties die voor de hele sector moeten spreken
- Familiaire aspecten: vader en zoon zitten in maatschap. Vader 'vindt het maar niks'
- Argwaan bij de burens: welke gevolgen hebben maatregelen die ik neem voor mijn buurman?
- *Beeldvorming: wat is een goede boer? Hoe ziet het land van een goede boer er uit?*
- Helderheid in consequenties van biodiversiteitsmaatregelen voor ondernemers en burens, nu en in de toekomst

7. Helderheid van regelgeving (duurzaamheid, bureaucratie)

- + Betrouwbaar, bestendig beleid
- + Consistente en transparante regelgeving. Duidelijkheid.
- + Een ondernemer moet onmiddellijk met een idee aan de slag kunnen en niet lang hoeven wachten op allerlei beschikkingen en goedkeuringen
- + Werkbare regelingen
- Ontbreken van stimulansen
- Gevoel van verlies van controle over het bedrijf
- Tegenstrijdige regelgeving
- Wettelijke belemmeringen: bijvoorbeeld een waterschap die een ondernemer geen ruimte geeft om iets te doen aan slootkantenbeheer
- Onwerkbaar regelingen
- Continue gedoe met Programma Beheer
- Korte looptijd van contracten
- Als bedrijfsvoering is aangepast bestaat het risico dat dit tevergeefs is geweest als regelingen en pakketten aflopen
- Geloofwaardigheid en betrouwbaarheid van de overheid is in de ogen van veel boeren beperkt
- Bureaucratische regelingen
- Wegnemen van belemmeringen in regelgeving: maak de dingen eenvoudig: er is geen ondernemer die zit te wachten op een papierwinkel wanneer hij biodiversiteit wil stimuleren.

8. Plezier (mooi, vrijheid)

- + Als het voor boeren prettiger werken is
- + Rentmeesterschap
- + respect en verwondering voor het leven
- + gastvrijheid en nostalgie
- + Esthetisch motief, vlinders en libellen (aantrekkelijke natuur)
- + Persoonlijk plezier dat men beleeft aan natuur op het bedrijf bijvoorbeeld het stimuleren van weidevogels, roofvogels, zwaluwen, slootkantbeheer.
- + genieten van veel verschillende vogels e.d.
- + plezier
- + "Het is leuk om te doen", ongeveer 25% van de boeren
- + Biodiversiteit is 'gewoon mooi'. Het levert een mooi plaatje op.
- + Een veelheid van soorten planten en dieren is mooi, en daarom belangrijk om aan te werken
- + Je als boer in willen zetten voor je omgeving
- Gevoel van verlies van controle over het bedrijf
- Angst dat door inzet voor met name natuurbeheer ondernemersvrijheid wordt ingeleverd: men is bang dat datgene dat men eerst vrijwillig doet later verplicht wordt, "je geeft ze een vinger en ze nemen je de hele hand".
- Tegennatuurlijk aan vakmanschap
- Bemoeizucht buitenstaanders
- Onbekendheid (2x)
- Er komen veel mensen op het bedrijf, vaak onaangekondigd. Veel onderzoekers maar ook mensen van Laser bijvoorbeeld
- 'Het is nu toch ook mooi?
- Aansluiten bij motivatie en beleving van ondernemer
- Mensen aanspreken op hun persoonlijke motieven (ethiek, persoonlijk natuurbeleving).
- Motivatie algemeen: richt je op personen en persoonlijke factoren omdat verandering hierin (hoewel langzaam) het meest duurzaam is.
- Ondernemers betrekken bij ontwikkeling instrumenten
- Laten zien dat maatschappij er serieus in wil investeren
- Duidelijke communicatie vanuit de sector naar de maatschappij, laat zien wat je doet op het terrein van natuur- en landschapsbeheer.

9. (Gebrek aan) kennis

- + Kennis over planten en dieren en bijbehorend habitat
- Onbekendheid (2x)
- Gebrek aan kennis
- Biodiversiteit is te abstract begrip, raakt niet aan de wereld van de boer (2x)
- Een zaak voor anderen, niet voor zichzelf (2x)
- Resultaten en effecten zijn niet zichtbaar en tastbaar (2x)
- praktisch nut niet inzien Resultaten en effecten zijn niet zichtbaar en tastbaar
- Gebrekkige kennis van natuur: wat je niet kent zie je niet en waardeer je ook niet.
- praktisch nut niet inzien
- Bestaande kennis slecht toegankelijk voor de boer
- Ontbreken van voldoende kennis en slechte toegang van bestaande kennis

- Kennis over regelingen is soms beperkt.
- Advies inwinnen is vaak noodzakelijk maar dit is erg duur (2x)
- Dingen die snel en duidelijk zichtbaar resultaat opleveren (2x)
- Begrip biodiversiteit concreter en toegankelijk voor boeren maken
- Praktische tips (boekje), laagdrempelig
- Goed en snel toegankelijke informatie voor ondernemers die interesse hebben in biodiversiteit
- Kennisoverdracht en toegankelijk maken van kennis

10. Inpasbaarheid in de bedrijfsvoering (ook arbeid)

- + Voor biologische boeren is biodiversiteit een noodzaak
- + Een tweede tak is noodzakelijk vanwege slechte concurrentiepositie in internationaal maar ook nationaal perspectief. Slechte bedrijfseconomische omstandigheden 'stimuleren' ondernemers dus om andere wegen te zoeken. (2x)
- + Wanneer biodiversiteitsmaatregelen inpasbaar zijn in de huidige bedrijfsvoering is dit voor een ondernemer aantrekkelijker dan wanneer dit niet het geval is.
- + Een ondernemer moet onmiddellijk met een idee aan de slag kunnen en niet lang hoeven wachten op allerlei beschikkingen en goedkeuringen
- + Wanneer het past in de primaire belangen van de boer als ondernemer
 - Gebrek aan kennis en de mogelijkheden van inpasbaarheid
 - Extra arbeid die nodig is om gewenste maatregelen effectief uit te voeren
 - Slechte inpasbaarheid van huidige maatregelen in de huidige bedrijfsvoering
 - Geen beschikbaarheid van materiaal en apparatuur om gewenste maatregelen uit te voeren
 - Inpassing in bedrijfsvoering, bijvoorbeeld houtwallen die de kosten van loonwerk sterk doen stijgen
- Goede inpasbaarheid
- Goede voorlichting
- Ondernemers moeten het idee hebben dat ze hun vrijheid behouden. Ze moeten zelf kunnen kiezen welke maatregelen ze gaan nemen en hoe (lees: wel doelen maar geen omschrijving van middelen die hem teveel beperken in de dagelijkse praktijk, red.)

11. Samenwerking (stimulerende omgeving)

- + Als het bijdraagt aan beter imago (3x)
- + Contacten met ANLV kan stimuleren
- + Publieke opinie die van boeren verwacht dat ze goed met de natuur omspringen, bewust hierop inspelen voor goed imago landbouw
- + 'Wanneer collega's hier mee bezig zijn, wil hij ook wel'
- + Een grote stimulerende factor zijn uitingen van waardering voor de geleverde inspanningen door bijvoorbeeld lokale kranten, bureaus en onderzoekers
- + Maatschappelijke waardering
- + Een goede organisatie van bestuur van ANV's die ondernemers stimuleren en goed voorlichten
 - Gevoel van verlies van controle over het bedrijf
 - Bemoeizucht buitenstaanders
 - Weerstand bij standsorganisaties die voor de hele sector moeten spreken
 - Familiaire aspecten: vader en zoon zitten in maatschap. Vader 'vindt het maar niks'
- Enthousiasme kweken vanuit de streek zelf
- Laten zien dat maatschappij er serieus in wil investeren
- Duidelijke communicatie vanuit de sector naar de maatschappij, laat zien wat je doet op het terrein van natuur- en landschapsbeheer.
- Maatregelen moeten bij voorkeur een bedrijfs overstijgend karakter hebben. Als een groep van boeren iets wil liggen er vaak meer mogelijkheden
- Maatregelen moeten een gebiedsspecifiek karakter hebben

12. Zichtbaarheid van effecten

- + Zichtbare, aantoonbare effecten op opbrengst (3x)
- Resultaten en effecten zijn niet zichtbaar en tastbaar
- praktisch nut niet inzien
- Biodiversiteit is te abstract begrip, raakt niet aan de wereld van de boer (2x)
- Onbekendheid (2x)
- Een zaak voor anderen, niet voor zichzelf (2x)
- Dingen die snel en duidelijk zichtbaar resultaat opleveren (2x)
- Begrip biodiversiteit concreter en toegankelijk voor boeren maken
- Praktische tips (boekje), laagdrempelig
- praktisch inpasbaar
- eenvoudig en aansprekend (2x)
- Resultaat op gewasniveau
- Substantieel bijdragen aan de biodiversiteit
- Dingen die gemakkelijk zijn en nauwelijks inspanning vragen
- Goede voorbeelden uitventen

Bijlage 4: Eisen aan instrumenten uit de interviews

Praktisch/concreet (19x)

- Concreet, praktisch (4x)
- zichtbare resultaten (3x)
- meetbare effecten (3x)
- bruikbare tips, met vervolgadvisen
- doelgericht
- maatregelen met groot realiteitsgehalte
- Ondernemer moet meer grip op bedrijf krijgen en beter inzicht in de risico's
- Moet het vakmanschap vergroten
- Geschikt voor demo's
- Goede voorbeelden uitventen
- Duidelijke voorbeelden met voordelen
- Gewasgericht

Eenvoudig/Laagdrempelig (15x)

- gebruiksvriendelijk, eenvoudig toepasbaar en inpasbaar (4x)
- Laagdrempelig (4x)
- Geschiktheid voor een grote groep bedrijven en verschillende typen ondernemers (3x)
- snel toegankelijk en transparant
- Makkelijk toegankelijke informatie
- Niet teveel regels en bureaucratie
- Gelaagd, dwz je moet klein kunnen beginnen en kunnen uitbouwen wanneer dat lukt

Economisch voordeel (8x)

- substantiële opbrengsten (2x)
- Mag maar weinig tijd kosten (2x)
- Mag maar weinig geld kosten (2x)
- betaalbaar of subsidiabel
- Moet besparen op gewasbeschermingsmiddelen

Motiverend (5x)

- Moet tot handelen aanzetten
- Motiverend
- enthousiasmerend
- stimuleringsmaatregelen moeten ook echt stimuleren
- aansprekend

Betrokkenheid boer (4x)

- direct contact tussen boer en onderzoeker
- Empathie, verplaats je in de positie van de boer
- Aansluiten bij motivatie en beleving van ondernemer
- Ondernemers betrekken bij ontwikkeling instrumenten

Betrokkenheid omgeving (3x)

- Draagvlak nodig in sector
- Met uitstraling naar omgeving
- Laten zien dat maatschappij er serieus in wil investeren

Passend bij de streek (2x)

- Gebiedseigen projecten, b.v. akkerranden en erfbeplantingen in de Hoeksche Waard
- maatregelen op basis van wensen en ideeën van de streek en passend bij de streek

Betrouwbaar (2x)

- betrouwbaar (2x)
- Duurzaam (1x)

Bijlage 5: Reactie van de opdrachtgever (LNV) op deze Quick Scan

Op 13 mei 2004 heeft een gesprek plaatsgevonden tussen de projectleider en de opdrachtgever in de persoon van dhr. Hans Brand, Directie Landbouw, Ministerie van LNV. Het verslag hieronder geeft een samenvatting van zijn belangrijkste commentaren op de quick scan.

- Het beeld van kritische succesfactoren, geschetst in de Quick Scan, is zeer herkenbaar en grotendeels in overeenstemming met het beeld dat de opdrachtgever vooraf had.
- Opvallend is dat in zeer veel studies en discussies rond biodiversiteit, en zo ook in dit rapport, het onderwerp biodiversiteit in zeer korte tijd en haast ongemerkt wordt teruggebracht tot begeleidende biodiversiteit, c.q. agrarisch natuurbeheer. Andere aspecten, zoals de functionele biodiversiteit en met name genetische biodiversiteit komen veel minder of nauwelijks aan bod. Dit is een punt van kritiek op dit rapport. Een mogelijke verklaring voor deze “blinde vlekken” is dat de handelingsruimte (mogelijkheden voor ingrijpen en sturing) voor agrarische ondernemers het grootste is op het thema agrarisch natuurbeheer, en minder (of minder uitgewerkt) voor genetische en functionele biodiversiteit.
- De opdrachtgever onderschrijft de prioriteitstelling voor de te ontwikkelen instrumenten die in de Quick Scan wordt voorgesteld:
 1. zichtbaarheid van effecten, door de ontwikkeling van indicatoren om natuur en functionaliteit zichtbaar en meetbaar te maken.
 2. de rentabiliteit van maatregelen, door instrumenten te ontwikkelen die de ondernemer helpen om kosten en baten van maatregelen zichtbaar te maken.Deze twee zaken zullen in de volgende fase worden opgepakt en uitgewerkt. De opdrachtgever pleit ervoor om bij de 2^e prioriteit expliciet een koppeling te maken naar de 3^e prioriteit: niet geldelijke opbrengsten, en om financiële en niet-geldelijke voordelen niet uit elkaar te trekken.
- De opdrachtgever benadrukt de noodzaak om instrumenten te ontwikkelen in nauwe samenwerking en samenspraak met agrarische ondernemers, om hun praktische toepasbaarheid en geaccepteerdheid te verzekeren.

Naast deze hoofdpunten is er over verschillende zaken doorgepraat en zijn ook meer achterliggende processen en details besproken. Hierna volgen nog enkele van deze achtergronden.

- Bij rentabiliteit zou een onderscheid gemaakt moeten worden tussen opbrengsten op de korte termijn en mogelijke (financiële) voordelen op de langere termijn. Wat is de rol (of zou die kunnen zijn) van ketenpartijen in de financiële beloning van inspanningen om biodiversiteit te vergroten? Is het mogelijk en zinvol om bedrijfseconomische rekenmodellen van het Praktijkonderzoek aan te passen en door te rekenen op de effecten van Biodiversiteitsmaatregelen? Of wordt het belang van directe, financiële opbrengsten minder naarmate ondernemers meer andere effecten en voordelen gaan zien. Ook bij dit thema past de waarschuwing dat biodiversiteit meer is dan alleen agrarisch natuurbeheer. Functionaliteit en genetische variatie hebben ook financiële voordelen, ook al hebben we die momenteel misschien nog niet allemaal helder in beeld gebracht.
- Niet-geldelijke opbrengsten worden voor ondernemers vanzelf wel duidelijk naarmate zij meer daadwerkelijk aan de slag gaan met biodiversiteit, en zodra zij instrumenten aangereikt hebben gekregen om effecten zichtbaar en meetbaar te maken. Vandaar dat de ontwikkeling van zulke instrumenten de hoogste prioriteit krijgt.
- De kritische succesfactor (Gebrek aan) kennis staat nadrukkelijk centraal in het parallelproject van CLM “Leren met Biodiversiteit” en zal zeker aandacht krijgen in de 2^e fase van het DLO programma 432 Agro-biodiversiteit.
- Vertrouwen in de functionaliteit staat centraal in het LTO project Functionele Agro-Biodiversiteit (FAB). Dit project zal een zeer belangrijke rol kunnen gaan spelen bij het opdoen van ervaringen, het versterken van het vertrouwen in die functionaliteit, en bij het uitdragen en verspreiden van

deze kennis en ervaringen binnen de landbouw. Er komt op de korte termijn meer duidelijkheid over de financiering en voortzetting van dit project. Ook het thema Samenwerking komt in dit LTO FAB project nadrukkelijk aan de orde, door expliciet op gebiedsniveau maatregelen in te zetten rondom functionele biodiversiteit.

- Het thema Helderheid van regelgeving kan ook een schijn-argument zijn. Heel veel is al mogelijk zonder dat de regelgeving belemmerend hoeft te zijn. Mensen kunnen zich hierachter verschuilen om niet te hoeven en niet te willen.
- Opdrachtgever geeft aan dat er behoefte is aan een analyse van de vele lopende projecten rondom biodiversiteit, om te komen tot een toets welke kennis en informatie praktisch toepasbaar is, of gemaakt zal moeten worden, voor verschillende typen (stijlen) van ondernemers. Elk project rondom biodiversiteit zou zelf in de eindfase expliciet aandacht moeten geven aan deze vraag.
- Daarnaast is het misschien langzaam aan tijd om opnieuw een brede communicatiecampagne te ontwerpen rondom het thema biodiversiteit in de landbouw. Hierbij is het essentieel om vooraf scherp te krijgen wat de boodschap van die campagne zou moeten zijn.

